

Nótári Tamás
tud. főmunkatárs
MTA TK JTI
egyetemi docens
KRE ÁJK

A magánjog kodifikálása Magyarországon

A polgári jog kodifikációjának útjai Magyarországon

Az újkori magyar magánjog kodifikációja felé az első lépést az 1791. évi XVIII. törvénycikk tette meg, amely a jogi bizottság elé egy magánjogi törvénytervezet (*Proiectum nonnullarum utilium civilium legum*) előkészítését tűzte feladatul. E tervezet két év alatt el is készült, ám kinyomtatásra csak 1926-ban került, s jellegét tekintve nem minősíthetjük valódi kódextervezetnek. 1848-ban (a XV. törvénycikk révén) ismét esély mutatkozott, hogy megkezdődjék az érdemi kodifikációs munka, ám a szabadságharc viharai, majd annak leverése ezt megghiúsította. 1853-tól Magyarországon és Erdélyben az ABGB volt hatályban, így a kodifikációs munkálatok újrakezdésével a Kiegyezésig kellett várni.

A magyar magánjogban már a 19. századtól folyamatosan érzékelhető volt a kodifikáció igénye. 1848 utáni évtizedek csendjét követően újfent lendületet vett munka eredményeként a századforduló után több átfogó törvényjavaslat, kódextervezet (illetve átdolgozás) készült, amelyek szerkezeti és tartalmi jegyeikben is erőteljes német hatást tükröznek. E korszak záró és betetőző műve az ötödik tervezetként 1928-ban előterjesztett Magánjogi Törvényjavaslat (Mtj.). Törvényerőre ugyan sosem emelkedett, ám a gyakorlatra jelentékeny befolyással bírt: a bíróságok írott szokásjogi forrásként kezelték és alkalmazták. Mtj.-nk így a magánjogi jogalkalmazás meghatározó kútfőjévé válhatott az 1959 évi IV. törvény, a Ptk. megalkotásáig. [BÉRCESI Zoltán: „A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magánjogi törvényjavaslattól napjainkig” *Jura* 1997/1. 21–22.]

Az Általános Magánjogi Törvénykönyv Általános Részét (1871) a római jogász Hoffmann Pál dolgozta ki, amelyben az 1863-as Szász Polgári Törvénykönyvet (*Bürgerliches Gesetzbuch für das Königreich Sachsen*) követi, vagyis a pandekta-irodalmat foglalja paragrafusokba. 1895-ben Erdélyi Sándor igazságügyi miniszter létrehozta a polgári törvénykönyv egységes tervezetét előkészítő bizottságot, amellyel az egységes magyar magánjogi kódex eszméje hivatalos helyről is jelentős támogatást kapott. Az 1900-as tervezet, amelyre nagy hatást gyakorolt a német *Bürgerliches Gesetzbuch*, négy részből állt (személyi és családjog, kötelmi jog, dologi jog, öröklési jog), Általános Részét azonban nem tartalmazott, ahogy az egyébként szintén német hatást tükröző 1913-as magánjogi törvénytervezet sem. A Magánjogi Törvénykönyv 1928-ból származó javaslata (Mtj.) erős svájci hatást tükröz. A meghozott törvények mellett az egész korszakot jellemzik a kodifikációs kísérletek. 1880 és 1885 között – a családi jog kivételével – a magánjog egészét érintő résztervezetek készültek el, amelyek közül kiemelkedik Apáthy István Kötelmi joga. 1892-ben egy Családjogi tervezet készült – mások mellett – Grosschmid Béni közreműködésével, amelynek köteléki joga törvénnyé is vált. 1895-ben létrejött az az állandó bizottság, amely lényegében az 1900-ban közzétett Első Polgári Törvénykönyv Tervezetét megalkotta. A „Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének” ez az első szövege még nem volt egységes mű sem szerkezetében, sem tartalmában, mégis igen nagy hatással volt a gyakorlatra és az elméletre egyaránt. A tudományos világ részvétele a résztervezetek elkészítésében, majd azok megvitatásában, jelentősen megélénkítette és bizonyos fokig önállóvá tette a magyar polgári magánjogtudományt. A kódex első szövege alapos átdolgozáson ment át, a második szöveg – amelynek kidolgozásában már Szladits Károly is részt vett – 1913-ban jelent meg. Ezt követően a tervezetnek harmadik, majd negyedik szövege is napvilágot látott.

Ezek a szövegjavaslatokon főként a német és a svájci törvény hatása érezhető. Ezekhez a külföldi elemekhez azonban korrigáló tényezőként járult hozzá a hazai bírói gyakorlat befolyása. A törvényjavaslat számos tétele, sőt intézménye az ideiglenes törvénykezési szabályok utáni bírói gyakorlatban gyökerezik. Viszont éppen ilyen erős volt a kódexjavaslat hatása a bíróságok munkájára. A bírói gyakorlat a javaslat kötelmi jogi részét úgy kezdte használni, mintha az törvényes jogforrás lett volna. Az Mtj. különös gondot fordított arra, hogy a bírói joggyakorlatban elfogadott kétségtelen jogelemekkel lehetőleg összhangban maradjon. A hazai bírói gyakorlat mellett érezhető rajta a BGB-n kívül a svájci ZGB erős hatása. Szerkezete is a ZGB rendszerét követi, nincs Általános Része, helyette csak hét bevezető szakaszt állítottak a kódex élére a törvény redaktorai. Rendszere – a svájci kódexnek megfelelően – a személyi és családjog után tartalmazza a dologi jogot, majd a kötelmi jogot, végül pedig az öröklési jogot. Ugyancsak a ZGB hatására törli át a kódex a magántulajdon sérthetlenségét, és korlátozza a szerződési szabadság és a szerződési hűség alapelveket. Ezek a haladó tételek sem tudták azonban a kodifikációt ellenző hatalmi tényezőket elhallgattatni. [LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog). Általános része* (Budapest–Pécs: Dialóg 2002) 86–87.] A Magánjogi Törvényjavaslat bevezető rendelkezései a BGB, valamint – már e szerkezeti megoldás tekintetében is – különösképp a svájci ZGB sugallatát jelzik. Az addigi kodifikációs állomások fokozatosan kiérlelt eredménye e technika alkalmazása. Az Mtj. bevezető szabályai sorolják fel akkori magánjogunk irányító eszméinek szánt alap gondolatait, közvetett normatartalmat kölcsönözvén egyúttal számukra.

A Polgári Törvénykönyv megalkotása tehát több mint 100 éves program valóra váltását jelentette. A Minisztertanács 1953 decemberében 514/15/1953. M. T. számú határozatával létrehívta az igazságügyminiszter vezetése alatt azt a kormánybizottságot, amely – az előkészítő anyagok alapján – a Tervezet tartalmát megállapította. A Kormánybizottság munkáját 1954 januárjában kezdte meg és már az előkészítő munkálatokba széles körben vont be a legkülönbözőbb állami és társadalmi szerveket, így mindenekelőtt a tudományos szerveket, mint pl. a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságát, valamint Állam- és Jogtudományi Intézetét, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, valamint a Szegedi és a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karát, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Jogi Tanszékét; messzemenően igénybe vette a Legfelsőbb Bíróság, a Legfőbb Ügyészség, az egyes minisztériumok jogi osztályai, a Fővárosi Bíróság és más szervek és intézmények segítségét. A Tervezet egyes részeinek, szövegeit a Kormánybizottság még folyamatos tárgyalásai alatt első észrevételezésre megküldte a bíróságoknak, az ügyvédi szervezeteknek és a Magyar Jogász Szövetségnek is. A Kormánybizottság, az Igazságügyminisztérium, és a felsorolt szervek együttes erőfeszítése eredményeként 1956 szeptemberére elkészült a Tervezet első változata. Ennek folytán a Kormánybizottság munkájáról szóló jelentést a Minisztertanács 2180/1956. (X. 18.) M. T. sz. határozatával tudomásul vette, majd pedig az 1080/1957. (IX. 13.) Korm. sz. határozatban a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tudomásul vette, hogy a Kormánybizottság működését beszüntette.

A Kormánybizottság által megvitattott és jóváhagyott tervezet vitára bocsátását azonban az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei késleltették. A forradalmat követő gyors konszolidációra jellemző volt, hogy néhány hónap elmúltával a Polgári Törvénykönyv ismét napirendre került. Az igazságügyminiszter által létrehívott szűkebb körű bizottság a Tervezet fontos kérdéseit 1957 tavaszán újból megvizsgálta. E munkálatok eredményeként készült el 1957 júniusára a Polgári Törvénykönyv Tervezetének az a változata, amelynek nyomtatásban is megjelentetett szövegét és indokolását a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. szeptember hó 13-án kelt 3402/1957. (IX. 13.) Korm. sz. határozatával széleskörű vitára bocsátotta. A vita szervezésével és lebonyolításával a Kormány a Hazafias Népfrontot, az Igazságügyminisztériumot és a Magyar Jogász Szövetséget bízta meg.

A vitában rendkívül nagy számban vettek részt elsősorban különböző jogi munkakörben dolgozók, de emellett nem csekély számban tettek észrevételt nem jogász felszólalók is. A viták lefolyásáról az országos és a helyi sajtó gyakran részletes beszámolót közölt. A különböző ankétokon tett észrevételek mellett írásban küldte be a megjegyzéseit számos főhatóság és szerv (az egyes minisztériumok, Legfelsőbb Bíróság, Országos Árhivatal, Központi Döntőbizottság, Állami Biztosítási Főigazgatóság stb.), valamint számos tanácsai szerv. A jogi szakajtó is nagy teret szentelt a vitának: nagyszámú tanulmány és vitacikk foglalkozott a Tervezet egyes megoldásaival. Jelentős számban érkeztek továbbá az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő főosztályához egyéni észrevételek is. Az észrevételek száma több ezer volt. A széleskörű vita során beérkezett észrevételek feldolgozására az igazságügyminiszter külön bizottságot hozott létre. Ennek állásfoglalásai alapján az Igazságügyminisztérium elkészítette a Tervezet módosított szövegét, amelyet a külön erre a célra létrehozott szövegezési bizottság is megvizsgált. Mindennek eredményeképpen a korábbi Tervezet – ha nem is az alapvető jelentőségű kérdések körében – számos vonatkozásban módosult. A gyakorlat körülményeinek megfelelően bizonyos részletrendelkezésekkel bővült; bizonyos vonatkozásokban – különösen az öröklési jogi részben – egyszerűbbé vált; számos részletrendelkezés megváltozott; a szöveg is pontosabbá, csiszoltabbá vált. A Polgári Törvénykönyv Tervezetének így elkészített újabb szövege kerül a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozata alapján törvényjavaslatként az Országgyűlés elé.

A Polgári Törvénykönyv javaslatának elkészítése során az volt a Kormánybizottság törekvése, hogy a lehetőséghez képest a polgári jog egész anyagát átfogja, és legalább elvi kereteiben a polgári jog valamennyi intézményét szabályozza, tekintet nélkül arra, hogy ezek az intézmények korábban a magánjog vagy a kereskedelmi jog keretébe tartoztak-e; hogy tehát szabályozza az állampolgárok, valamint az állami, gazdasági és társadalmi szervezetek legkülönbözőbb vagyoni és egyes, más jogterületekhez nem tartozó személyi viszonyait. Nem tartalmazta azonban a Törvénykönyv a régi magánjognak azt az anyagát, amely a polgári jogtól különvált és önállóvá lett: a családjogot, valamint a munkajogot. Nem szabályozta a Polgári Törvénykönyv a különféle szellemi alkotásokkal kapcsolatos jogviszonyokat sem. A kihagyás döntő oka az volt, hogy az előkészítő munkálatok idején még nem eléggé alakultak ki ezen a téren az elvi keretek, másrészt egyes részeknek külön jogszabályban való kodifikálása megtörtént, más részeké pedig már tervbe volt véve.

Az első tervezet 1956 szeptemberére készült el, majd 1957 tavaszán módosították e tervezetet. A végleges tervezet, amelyet az Igazságügy Minisztérium egy bizottsága ismét átvizsgált, 1959-ben került az Országgyűlés elé törvényjavaslatként. A kódex elfogadására 1959-ben került sor; a Polgári Törvénykönyv – módosításokkal – 1960. május 1-jétől volt hatályos Magyarországon. (E folyamatokhoz lásd Eörsi Gy.: *A jogfejlődés útjai a polgári jogban*. Gazdaság- és Jogtudomány MTA IX. Osztályának Közleményei 8 (1974) 13-26.) A Polgári Törvénykönyv az 1928-as Mtj. mellett német és svájci hatásokat mutat. A szocialista típusú polgári jogi törvények közül az 1922-ben elfogadott szovjet, az 1950-ben elfogadott csehszlovák polgári törvénykönyvre, az 1955-ös lengyel törvénytervezetre, és az 1950-ben elfogadott, a tulajdont szabályozó bolgár törvényre voltak tekintettel. A Ptk. hat részből állt, az egyes részek címekre oszlanak. Az első rész a bevezető rendelkezéseket, a második rész a személyek jogát, a harmadik rész a tulajdonjogot, a negyedik a kötelmi jogot, az ötödik pedig az öröklési jogot tartalmazza; míg hatodik részben a záró rendelkezések találhatók. A családi jog szabályozására külön jogszabályban, az 1952. évi IV. törvényben került sor. A Polgári Törvénykönyv nem a pandektarendszert, hanem inkább a gaiusi *Institutiók* rendszerét követi, azon eltéréssel, hogy a polgári perjog és a családjog önálló kódexben került szabályozásra, a Gaiusnál a kötelmi jogot megelőző öröklési jog pedig az utolsó helyre került.

Ami e joganyag elrendezését, a Polgári Törvénykönyv rendszerének kialakítását, illeti, a Kormánybizottság a korábbi magyar tervezetek nyomán is haladva állapította meg a törvény rendszerét. Elvileg abból indult, hogy e rendszer alapelveül elsősorban nem a jogszabályok szerkezeti megkülönböztetését (a dologi, illetőleg kötelmi jelleget) kell elfogadni, hanem az alapul fekvő valóságos társadalmi viszonyokat, amelyek végül is a jogszabályok szerkezeti eltéréseit, is meghatározzák. Az volt tehát e téren a szinte minden vonatkozásban törekvés, hogy a Törvénykönyv egyes részei valóságos társadalmi-gazdasági viszonyoknak megfelelő jogintézmények szerint és ne elvont dogmatikai jogi-formai kategóriák szerint alakuljanak ki. E rendszerben szembeűnő volt, hogy a törvény Általános Rész helyett egyfelől az alapelveket megállapító bevezető rendelkezéseket, másfelől a személyi jogot tartalmazta. Ez a megoldás – noha az eddigi szocialista kodifikációs megoldásokat és a legtöbb nyugati/burzsóá törvénykönyv megoldását tekintve szokatlannak tűnhetett – megfelelt a korábbi magyar tervezetek megoldásának és így annak hazánkban múltja volt. Fenntartásának azonban nem ez volt a legfőbb oka. Az Általános Rész hagyományos tartalma a következő elemekből tevődött össze: a személyekre, a dolgokra, a jogügyletekre, a jogellenes cselekményeire és más jogi tényekre, különösen az elévülésre vonatkozó rendelkezések. E rendelkezések eltérő szabályok hiányában valóban az egész Polgári Törvénykönyvre kiterjedtek; ugyanez állítható azonban a tulajdonjogra, a birtok jogintézményére, a szerződések általános szabályaira is. A tulajdonjogból folyó használati és rendelkezési jogosultság elválaszthatatlan kapcsolatban van a szerződések legtöbb fajtájával, a polgári jogi felelősség a tulajdonjog védelmétől elválaszthatatlan, szerződések az öröklési jogban is előfordulnak stb. A Polgári Törvénykönyvet 1959 óta számos alkalommal módosították. A rendszerváltozás előtti módosítások közül különösen jelentősek az 1967-ben, illetve az 1977-ben elfogadott változtatások.

1991. évi XIV., a Polgári Törvénykönyv módosításáról szóló törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló, az 1989. évi XXXI. törvénnyel és más törvényekkel módosított – 1949. évi XX. törvénnyel való összhang megteremtése érdekében módosította a Ptk. akkor hatályos rendelkezéseit, többek között a bevezető rendelkezések jelentős részét is. A bekövetkezett politikai, gazdasági és társadalmi változások folytán a Polgári Törvénykönyv átfogó felülvizsgálata is napirendre került. Az Alkotmány módosítása és a döntően magántulajdonon alapuló piacgazdaság kialakítását célzó gazdasági jogalkotás azonban már az átfogó felülvizsgálatot megelőzően halaszthatatlanná tették a Ptk. egyes – az említett jogszabályi változásokkal ellentétes, a szabályozás korábbi, meghaladottá vált szemléletét tükröző – rendelkezéseinek hatályon kívül helyezését, illetőleg módosítását. Az 1991. évi XIV. törvény célja tehát az volt, hogy a Ptk. rendelkezéseit összhangba hozza a módosított Alkotmánnyal, annak a vagyoni viszonyokat érintő legalapvetőbb előírásaival. A Ptk. szerkezeti felépítésén és intézményi rendszerén – csekély kivétellel – a törvény nem változtatott. Nem érintette azokat az egyébként felülvizsgálatra szoruló rendelkezéseket sem, amelyeknél a felülvizsgálat alapjául szolgáló gazdasági és jogi elképzelések akkor még kiforrotlanok voltak. Ennek ellenére elkerülhetetlenné vált, hogy szűk körben, nevezetesen: az államnak a vagyoni viszonyokban betöltött szerepét illetően, a Ptk. tegye meg az első, úttörő lépéseket.

A társasági jog kodifikációjának útjai Magyarországon

A magyar kereskedelmi (és ezen belül a társasági) jog kodifikációjára első alkalommal 1779-ban tettek kísérletet. A királyi Curia 1779-ben egy kereskedelmi és váltótörvény kidolgozására kapott megbízást. A tervezet *Codex Cambio-Mercantilís pro Regno Hungariæ Partibusque eidem adnexis in tres partes divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Artículo 67. 1791 ordinatam elaboratus* címmel 1795-ben került az Országgyűlés elé, ám törvényerőre sohasem emelkedett. Újabb kezdeményezésre az 1827. évi VIII. tc.-kel került sor, amikor új kodifikációs bizottságot állítottak fel a kereskedelmi és váltójogi jogszabály

elkészítésére. A *Codex Cambio-Mercantilis eiusdemque Ordo Processualis* című munkából szintén nem lett jogszabály. [PAPP Tekla: Társasági jogi jogalkotásunk rövid története, európai kitekintéssel In: NÓTÁRI Tamás (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára* (Szeged: Lectum 2010) 264.]

Az 1839–40. évi országgyűlés bizottságot jelölt ki a kereskedelmi és váltójogi jogszabálytervezet kidolgozására. Ennek eredményeképpen jött létre az 1840. évi XVIII. tc. a közkeresetre összeálló társaságokról. A törvény három társaságot ért a fogalom alatt: a szoros értelemben vett közkereseti társaságot, a betéti társaságot és a részvénytársaságot. A legrészletesebben a kkt. szabályait tartalmazza a jogszabály. A törvény a 19. században először szabályozta kereskedelmi törvénykönyvön kívül, kifejezetten társasági jogi törvény keretében a kereskedelmi társaságokra vonatkozó joganyagot. E törvényt sem az 1848-as törvényalkotás, sem 1848. évi XV. tc.-ben az első független minisztérium feladataként meghatározott polgári törvénykönyv előkészítése nem érintette: az abszolutizmus időszaka alatt, illetve a Kereskedelmi törvény hatályba lépéséig alkalmazásra került. (Papp 267. skk.)

Az újabb kodifikációs munka 1872-ben kezdődött meg: a kormány Apáthy Istvánt bízta meg egy kereskedelmi jogi törvénytervezet elkészítésével, ami 1873 elejére el is készült. A törvényjavaslat 1875 áprilisában került az országgyűlés elé, a főrendiház május elején fogadta el, a király pedig még ebben a hónapban szentesítette. A Kereskedelmi Törvény mint az 1875. évi XXXVII. tc. 1876. január 1-jén lépett hatályba. A Kt. négy kereskedelmi társaságot ismert el és ruházott fel jogképességgel: a közkereseti társaságot, a betéti társaságot, a részvénytársaságot, és a szövetkezeteket. Közkereseti társaságnak az minősül, ha két vagy több személy kereskedelmi üzletet közös cég alatt, korlátlan és egyetemleges kötelezettség mellett folytat (64. §). Betéti társaságnak az a kereskedelmi társaság tekinthető, ahol a közös cég alatt folytatott kereskedelmi üzletnél a társak közül egy vagy több (kül)tag csak kikötött vagyontétével felelős, és egy vagy több (bel)tagot korlátlan és egyetemleges felelősség terhel (125. §). A betéti társaságot a törvény a közkereseti társaság speciális alakzatának is minősíti egyben. Részvénytársaság az a kereskedelmi társaság, ami előre meghatározott, bizonyos számú és egyenértékű (egész vagy hányad) részvényből álló alaptőkével alakul, és a részvények tulajdonosai csak részvényeik erejéig felelősek (147. §). A magyar jogban egyedülállóan kereskedelmi társaságnak minősített szövetkezet az a meg nem határozott számú tagból álló társaság, amely tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítására alakul közös üzletkezelés mellett a kölcsönösség elve alapján (223. §). Komoly érdeme a Kt.-nek, hogy a kereskedelmi jogot zárt, egyetemes jellegű jogággá formálta, és biztos ítélkezési alapot nyújtott a judikatúra számára. A jogalkotói munka minőségét jelzi, hogy formálisan még 1948 után sem helyezték hatályon kívül, s egyes, a részvénytársaságra vonatkozó szakaszai az 1988. évi VI. törvényig alkalmazásra kerültek. [PAPP: i.m. 271. skk.]

A századfordulón megkezdődött a kereskedelmi jog nemzetköziesedése, és egyúttal előtérbe került ez az egyes országok kereskedelmi jogának harmonizálása is, valamint megerősödött kereskedelmi jogot a magánjogba integráló irányzat tudományos súlya is. Az újabb, a Kt.-t kiegészítő kodifikációs munka az 1925. évi IX. tc.-kel indult meg, amelynek eredményeként 1930 januárjában hirdették ki az 1930. évi V. tc.-et, a korlátolt felelősségű társaságról és a csendestársaságról. Ezt követően alkották meg a kartelltörvényt (1931. évi XX. tc.), amely a különböző vállalkozási formák együttműködését és a gazdasági versenyt szabályozta. E résztörvények ugyan kiegészítették a Kt.-t, de az abban szabályozott társaságok revíziójára nem került sor. A 20. század közepén a szövetkezet kivált a kereskedelmi társaságok köréből, s innentől négy társaságot tekintettek kifejezetten gazdasági társaságnak: a közkereseti, a betéti, a korlátolt felelősségű és a részvénytársaságot. [PAPP: i.m. 276. skk.]

A magyar társasági jog alakulása 1945 és 1988 között három szakaszra lehet osztani: az első a polgári jogi kódex hatályba lépéséig tartott; a másodikat a '60-as évektől kezdődő fellendülés

determinálta; a harmadikat a '70-es évek második felétől differenciáltabbá váló szabályozás jellemezte, amely az 1988. évi VI. tv. megalkotásáig tartott. A magángazdálkodásban egyéni és társastulajdonban lévő vállalkozásokat különböztettek meg. Valójában csak az állami tulajdonba vett bankok és külkereskedelmi vállalatok működtek kereskedelmi társasági formában (rt.-ként vagy kft.-ként). [PAPP: i.m. 280. sk.]

Az első érdemi áttörést az 1958. évi 18. sz. tvr. hozta meg, amely kétszemélyes kkt. alapítását engedte meg a kisiparosoknak. Elvben fennmaradt ugyan a kereskedelmi társaságok alapításának lehetősége, lévén hogy a Polgári Törvénykönyvet életbe léptető 1960. évi 11. sz. tvr. megtartotta a kkt.-t, a kft.-t és az rt.-t mint formát, azonban hatályon kívül helyezte a Kt. bt.-kre és szövetkezetre vonatkozó rendelkezéseit. A 10/1961. (IV.30.) FM. sz. rendelet (a termelészövetkezetek közötti termelési kapcsolatokról) megteremtette az önálló közös vállalkozást mint formációt. A szocialista szervezetek a 60-as évek végére a következő társulási formák közül választhattak: az akkor hatályos Ptk. 571. § (2) bekezdése lehetővé tette a kereskedelmi célra alapítható polgári jogi társaságot, az egyesülést, illetve a közös vállalatot, ezen kívül a polgári jogi társaság sajátos fajtája volt a 32/1967. (IX.23.) Korm. r. szerinti külkereskedelmi célú társaság. A Ptk. módosításáról és egységes szövegéről szóló 1977. évi IV. tv. szerint (57. §) a gazdasági társulást jogi személyek hozhatták létre közös gazdálkodás folytatására, a tagok gazdasági érdekeinek előmozdítására, együttes tevékenységük összehangolására; a társulás jogi személynek minősült. Ilyen jogi személyiségű gazdasági társulásnak a betéti társulás, a közös vállalat és az egyesülés minősült. Ezzel a gazdasági társaságok köre bővült, valamint a Ptk. más jogszabályt is felhatalmazott egyéb társulási formák megállapítására. Állampolgárok egymás között, illetve jogi személyekkel csak polgári jogi társaság formájában társulhattak. A jogi személyiség nélküli gazdasági társulások csoportjába az 1978. évi 4. tvr. felvette a külkereskedelmi társaságot és a kutatási-fejlesztési társaságot. A természetes személyek társulásokba való bevonására adott módot az 1981. évi 15. tvr. a gazdasági munkaközösségekről, és végrehajtási rendelete, a 28/1981 (IX.9.) MT. rendelet. [PAPP: i.m. 282. skk.]

Az 1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról, amely 1989. január 1-jén lépett hatályba új fejezetet nyitott a magyar társasági jogban. A jogszabály két nagy részből tevődött össze, a bevezető rendelkezésekből – amely általános rendelkezésekből és a gazdasági társaságok közös szabályaiból állt –, valamint az egyes gazdasági társaságokra vonatkozó szakaszokból, amelyek a jogi személyiség nélküli kkt. és bt., valamint a jogi személyiséggel rendelkező egyesülés, közös vállalat, kft. és rt. részletes szabályait tartalmazták. E jogszabályt a gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény, majd a 2006. évi IV. törvény váltotta fel. (PAPP: i.m. 188. skk.)

Személyi és családi jog a magyar jogfejlődésben

Személyi és családi jog a középkori Magyarországon

A jogképeség a középkorban és a kora újkorban éppúgy nem volt általános és egyenlő, mint a római jogban. A rabszolgaság intézménye mellett – amelynek jelentősége erőteljesen csökkent, de amely mindenütt és véglegesen csak a 19. században szűnt meg – a feudális társadalmakat a jogképeségnek a rendi tagozódáshoz (nemesség, városi polgárság, papság) való igazodása jellemezte, amennyiben a teljes jogképeség lényegében csak a nemeseket illette meg. A jobbágyág, amely elsősorban a *colonatus* különféle formáiból (*liberi coloni*, *patrocinium* alá helyezkedett szabadok stb.) alakult ki, politikai téren teljesen jogképtelen volt, vagyoni jogi és családjogi szempontból azonban részleges jogképeséggel rendelkezett. A jogképeség csak a 19. században – különösen a francia forradalom hatására – vált általánossá és egyenlővé.

A jogi személyekre vonatkozó szabályok részletesebb kidolgozása csak a középkorban indult meg, mégpedig a „képzelt személy” (*ficta persona*) fogalmának megalkotásával. E fogalom lett az alapja a 19. század elején a pandektisták által elfogadott ún. fikciós elméletnek, amely ma is elsődleges kiindulópontjául szolgál a jogi személy mibenlétével foglalkozó modern jogfilozófiai nézeteknek. A jogi személyeket a magánjog területén csak a 19. század második felétől tekintették valóságos jogalanyoknak, ez időtől kezdve azonban jelentőségük hihetetlen sebességgel és mértékben megnövekedett (elég, ha csak a különféle kereskedelmi társaságokra gondolunk). A jogi személy alapvető kritériumait (tagoktól független léte és azok vagyonától független vagyona, állandó szervezete stb.) a 19. századi jogtudomány dolgozta ki először a kellő részletességgel. Az állam jogi személyisége – sok esetben az államkincstáron mint közjogi jogi személyen keresztül – igen nehezen, szintén csak a 19. század folyamán alakult ki. De ezután is csak lassan vált uralkodóvá az a modern felfogás, amely szerint az állam a polgári jogi (magánjogi) jogviszonyokban ugyanolyan jogalany, jogi személynek minősül, mint a magánjog egyéb alanyai. [FÖLDI András–HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2005) 266.]

A régi feudális jog nem tett különbséget egyén és jogi személyek között. Az egyént ismerte, akik között teljes jogképességgel csak a nemes rendelkezett. Mint jogi személyek szerepelnek a *fiscus* és a városok. A *fiscus* az uralkodó magánvagyonától elkülönített (vagy el nem különített) vagyontömeg, az uralkodói vagyon. A városi polgárság *municipiumi* megjelenítése a *Tripartitum*-ra megy vissza, római jogi eredetű, de csak egy olyan jogi forma, amelynek tulajdonjogi tartalma nem a közös tulajdon, hanem a közjogi részvétel. A szabad királyi városok kollektív nemességgel is rendelkeznek.

Minden ember szabad – *omnis homo persona, nec res* – vallotta kezdettől a római jog rabszolga–szabad ellentétpárjával szemben az egyházi jog. Más kérdés, mennyire érvényesült e szabály a gyakorlatban. A korai magyar *decretumok* még emlegettek rabszolgák. A személyiség a születésétől a haláláig tartott. A születés tényét a keresztlevél, a halál tényét a halotti anyakönyv igazolta, így a személyiség fennállásának nyilvántartása és tanúsítása az egyházjoghatósága körébe esett. Csak a rendi társadalom végső szakaszában, illetőleg a polgári jogrendszerben tértek át az állami anyakönyvi nyilvántartásra (hazánkban 1894/95-ben). Ebből a helyzetből eredt az a felfogás, hogy annak volt jogi személyisége, jogképessége, akinél ezt az egyház elismerte. Ezért vitatott a rendi társadalomban a nem egyházhoz tartozók jogképessége. Ember voltukat és üdvösségre elhivatottságukat ugyan az egyház sohasem vonta kétségbe, mégis a világi hatalom, élve e tanítással, a „pogányok” esetében elvitatta a jogalanyiságot, ezzel a nekik járó közrend szerinti jogvédelmet. [MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Jogtörténet* (Budapest: Osiris 2001) 79–80.]

A rendi jog jellegeből adódóan nem minden embert illetett meg azonos szabadság. Általában minden ország megkülönböztetett jogképesség szempontjából hazafiak (honpolgárok), lakosok és idegenek között. A rendi előjogok teljességét többnyire csak a hazafiak kaphatták meg. Az állandó lakosoknak (főleg a városokban) saját állásuk szerinti előjogaik lehettek. Az idegenek a vonatkozó törvények vagy a viszonyosság elvei szerint kaptak jogvédelmet. Egyes dekrétumok kifejezetten kizárták őket bizonyos kedvezményekből, sőt korlátozták idegenek honosításának lehetőségét is. Másrészt – a *Hármaskönyv* szerint – az idegent is védte a hazai szokás, türelmi időt engedve neki a rá vonatkozó törvények megismerésére, s e türelmi idő alatt a jog nemtudását nem rótták terhére, jogbeli tévedés esetén jogsegélyt kaphatott. Az idegen nem kaphatott nemességet, nem viselhetett hivatalt, nem nyerhetett egyházi javadalmat, nem szerezhette ingatlant, nem folytathatott mesterséget. E korlátozások alól azonban a gazdasági szempontok szerint adtak általános kivételeket. (Egyénileg a királyi teljhatalom sorozatosan túllépte e megkötéseket.) Ilyen kivételek voltak például: bányászati és hadi tisztségek, kereskedés viszonyossági alapon, országos vásáron részvétel joga. Ha idegen birtokhoz jutott hazánkban, birtoka megváltható volt az országlakosok által. Városban vételi

jog és elővételi jog illette az idegen birtokára a város polgárait. Idegen magyar adósságlevelet magához nem válthatott, ilyet be nem hajthatott, sőt eladó sem hajthatta be többé azt a követelését, amelyet idegennek eladott, átengedett. [MEZEY: *i.m.* 80–81.]

A római elv – *nasciturus pro iam nato habetur* – érvényesült a rendi hazai jogban is. A méhmagzat akkor számított fogantatásától személynek, ha ez érdekében állott. A fogantatási időre vonatkozó római vélelmeket a rendi jog is alkalmazta. A halál megállapításával kapcsolatban a középkori *ius commune* elejtette a római jogban létező élet vélelmét, s helyébe a huzamos eltűnéshez fűződő halál vélelmét hozta be különböző módokon (eltűntnek, holtak nyilvánítás). A halál tényének megállapítása az öröklés megnyílása szempontjából volt jelentős. Minthogy az egyházi jog a római jogon alapuló bizonyos vélelmeket átvett egyrészt a veszélyes helyzetben eltűnt személy holtak nyilvánításával, másrészt a hosszan eltűnt holtak nyilvánításával kapcsolatban ezek a hazai jogban is érvényesültek. A születés és halál nyilvántartása csakúgy, mint a végrendelet érvényességének kérdése eredetileg korlátlanul, később bizonyos korlátokkal egyházi bírósági hatáskörbe tartozott, ezért a halál tényének bírói megállapítása is – ezzel az eltűnt utáni hagyaték megnyílása és a hátramaradott házastárs újraházasodási lehetősége – egyházi bíróságok hatásköre volt a rendi társadalomban. [MEZEY: *i.m.* 80.]

A jogképességet korlátozta, illetve befolyásolta a felekezeti hovatartozás is. Uralkodó vallás a rendi Magyarországon a római katolikus volt. Az egyház közjogi személy volt, jogszabályalkotási jogosultsággal, prerogatívákkal. Az uralkodó koronázási esküben vállalta az egyház és előjogai védelmét, ami kihatott az egyház magánjogi viszonyaira, valamint az egyház magánjogi joghatóságára is. A bevett vallások (a 16–17. századtól az evangélikus és református protestáns, Erdélyben az unitárius és a 18. századtól a görögkeleti ortodox vallások) egyházai is rendelkeztek magánjogi személyiséggel és jogképességgel, valamint bizonyos családjogi joghatósággal. Türt vallásnak számított a többi vallás és felekezet, melyek a fenti jogokat nem birtokoltak. Horvát-Szlavónországban egyedül a katolikusok voltak hivatalviselés-képesek és birtokképesek. Magyarországon (az 1606. évi bécsi béke után) mindenki szabadon követhette vallását, nem volt köteles más vallás szertartásán részt venni, ilyennek költségét viselni. Saját vallási előjárói alá tartozott, meggyőződésének megfelelően idegen (külföldi) főiskolákon tanulmányokat folytathatott. A protestáns apa fiait maga vallásán nevelhette egyes házasságban is. Magyarországon a katolikus ember protestáns egyházba előírt módon léphetett csak át, Erdély e tekintetben nagyobb szabadságot engedett. Ott a négy bevett vallás (római katolikus, református, lutheránus, unitárius) már a 16. század közepe óta egyenlőjogokat élvezett, noha ebben voltak időről időre ingadozások. A katolikusok esetleges túlsúlyra jutását törvények akadályozták, ezeknek azonban nem volt magánjogi kihatásuk. A zsidók az egyházi jog jogképességükben korlátozta, de ezt a hazai szokás csak részben vette át. IV. Béla adott nekik privilégiumot 1277-ben a 14. században helyzetük ugyan romlott, de helyi statútumok (pozsonyi, budai) elismerték jogképességüket. Eltiltották őket esetenként a vámbérlettől, borkereskedéstől, puskapor-árusítástól, nemesi birtokon gazdálkodástól. A megszorítások 1791-ben jelentősen enyhültek. Voltak ezzel szemben a rendi társadalomban előjogaik is. Így a kamatszedés, kereskedés terén; vallásuk alapján mentesek voltak továbbá egyes bizonyítási előírásoktól (viszont csak külön eskü letétele esetén tanúskodhattak). A késői rendi korszakban hitelezői szerepük miatt földesúri védelem alatt is állhattak. [MEZEY: *i.m.* 81.]

A 12 év alatti gyermeket serdületlen korúnak tartották, jogcselekményeket nem végezhettek, helyettük apjuk vagy gyámjuk járt el. A 12 évet elért személy törvényes korú lett, s ettől kezdve bizonyos jogcselekményeket végezhetett. A teljes kort, vagyis a nagykorúságot a férfiak 24. életévük, a leányok 16. életévük betöltésekor érték el. A nemes férfi akkor is teljeskorúvá vált, amikor az osztályt megejtették, azaz az ősi vagyonból örökrészét kiadták, és ingatlanát kezelésre átvette. A nő akkor is teljeskorúvá vált, ha férjhez ment. A gyermek apai

hatalom alatt állott. Az apa számadás nélkül kezelhette a gyermek vagyonát; eltartásáról és neveltetéséről gondoskodnia kellett. A kormegállapítása anyakönyvek hiányában (nálunk a 17. században kezdik el az egyházak szélesebb körben az anyakönyvezést, de csak a 19. század elejére válik általánosan kötelezővé) rendszerint a bíróság előtt – valamely perrel kapcsolatban történt. Ekkor a bíró vagy az ítélmesterek a kort vagy megszemlélés alapján állapította meg, vagy a bíró megbízásából valamely hiteles hely végezte el. [MEZEY: *i.m.* 227.]

A cselekvőképesség joghatások létesítésére vonatkozó képesség. Megilleshette a természetes személyeket a jogképességük adta körben, valamint a jogi személyeket, szerveik által, az alapítólevelük (kiváltságlevelük) adta körben. A természetes személy cselekvőképességét kor, nem és elmeállapot határozhatta meg, illetve korlátozhatta. Kor szerint a magyar jog férfiaknál a 24. évet tekintette a teljeskorúság kezdetének, ezen belül a 12. évet a rendelkezőképesség (*legitima aetas*) határának és a 7. évet a korlátozott cselekvőképesség határának. Öregek a 60 évet meghaladott személyek. A nők politikai jogaikban és perképességükben korlátozottak voltak, viszont a 16. évükkel érték el teljeskorúságukat és a házasság őket korukra tekintet nélkül nagykorúsította. (E vonatkozásban tehát előnyben voltak a férfiakkal szemben, amit az magyaráz, hogy a nemesasszony férje családi vagyona tekintetében nem volt örökös.) A magyar jog vélelmezte az épelméjűséget, s aki nem volt épelméjű, azt az elmeállapotot konstatáló bírói döntéssel fosztotta meg cselekvőképességétől teljesen vagy részben. Bizonyos korlátja volt a cselekvőképességnek az atyai hatalom. Ennek részei a nevelés joga, a házi fegyelmi jog, a gyermekek visszakövetelésének joga, a gyermekek vagyonáról való számadás nélküli rendelkezés joga, a gyámrendelés joga, a kiskorú részére örökösrendelés joga (*substitutio pupillaris*). Az atyai hatalom megszűnhetett osztállyal apa és felnőtt fia között, férjhezmenetellel a férjhez adott lány felett, az apa halála által, az apa főbenjáró büntetése által. Szüneteltette az atyai hatalmat a hadifogság, a gyermek magas hivatala, az egyházi rendbe lépés bármely részről, az atya pazarlása vagy rossz nevelése miatti *remotiója* (elmozdítása). A teljes korú fiú perképes, és házasságot köthet atyai hozzájárulás nélkül. Ilyen esetben atyját osztályra kötelezheti az ősi vagyonban. Bizonyos korlátot jelentett jogilag a férji hatalom is, így például a közös lakhely megválasztásának joga a férjet illeti. Korlátja volt még a cselekvőképességnek az *infamia* is, amelyet mellékbüntetésként ismert a magyar jog, de bizonyos cselekmények vagy azok miatti elítélés automatikus következménye is volt (közvetett és közvetlen *infamia*). Az *infamis* személy nem lehetett felperes és nem tehetett tanúságot. [MEZEY: *i.m.* 84.]

A magyar rendi jog szerint a fizikai személyek meghatározott körén túl jogképesek (tehát „jogi személyek”): a királyi *fiscus* (kamara); a szabad királyi városok; földjük sajátjuk és a megyének nincsenek alávetve, kivéve, ha megyei nemestelek van tulajdonukban, ennek vonatkozásában; a szabad kerületek, így a jászkun kerület, a hajdúvárosok, a szepesi városok, Fiume, melyek külön, megye alól kivett igazgatással és statútummal rendelkeznek; a hiteles helyek, szervezetek, protestáns közösségek, a céhek a városokon belül, céhprivilegiumuk alapján. Kereskedői testületek privilegium alapján bizonyos testületi jogokkal, kiváltságokkal rendelkezettek, akárcsak az egyetemek alapítólevelük alapján. A felsorolást végül a célvagyonok, úgymint hitbizományok, csődtömegek, alapítványok és úrbéri követelések egészítették ki. A jogi személyek jogképességét a magánjogban szervezeti szabályaik szerint bírálták el, de a közös jog elveit meghaladón általában volt kiváltságlevelük, ami a hazai jogban köz- és magánjogi vonatkozású szabályokat vegyesen tartalmazott. Jogképességük külső jele volt, hogy pecséttel rendelkeztek, éppúgy, mint a hivatalviselők és a nemesek. Közösségi jogokat szokásosan privilegium és pecsét nélkül is gyakoroltak közületek (például földesúri engedély alapján is mezővárosok, iparos testületek), de ezeknek nem volt közjogi érvényük, míg királyi privilegium meg nem erősítette azt és pecsétjükkel el nem ismerte. [MEZEY: *i.m.* 83.]

Személyi és családi jog a 19. században

Az általános és minden embert születésétől fogva megillető jogképeség történetileg a rendi előjogok megszüntetésével és a tulajdonosi képesség általános elismerésével jött létre. A magánjogi jogképeség az embernek azt az absztrakt lehetőséget jelenti, amely alapján bárki magánjogi viszony alanya lehet, bármilyen magánjogi jogviszony alanyaként szerepelhet. [Magyar Jogtörténet, Budapest 2001, 130.] Azzal, hogy minden ember formálisan, jogilag egyenlő, a polgári társadalom azt fejezi ki, hogy az ember a magánjogi jogviszonyok alanya lehet, jogokat és kötelezettségeket szerezhet. Az ember jogképesége általános, minden emberre kiterjed, egyenlő, azaz nincs formális megkülönböztetés és feltétlen az élve születéstől a haláláig terjed. A méhmagzat jogképesége élve születéséig feltételes. Az emberek születésére és elhalálozására – továbbá házasságkötésére vonatkozóan – vezetett „nyilvánkönyveket” (anyakönyveket) ebben az időszakban még az egyházak vezették. Az állami anyakönyvezésre csak a polgári fejlődés második szakaszában kerül sor. Az ember jogképeségét bizonyos körülmények befolyásolják. Ilyen elsősorban a nem (*sexus*), amelynek keretében a férfi és női nem között határozott különbségek jelentkeztek. A nők férjhezmenetelükig gyámság alatt állottak. Ezen csak az 1874. évi 23. tc. változtatott. A nembeli különbség a fenntartott hajadoni jognál, hitbérnél, hozománynál, nászajándéknál, közszerzeménynél, özvegyi öröklésnél és az özvegyi jognál jutott jelentőséghez. Az ösiségi páténs eltörölte a honfiak és az idegenek közötti ingatlanszerzésbeli különbséget. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok erről külön nem rendelkeztek. A kapitalista fejlődés azonban lassanként a viszonyosságtól tette ezt függővé mind a magánjogi, mind elsősorban a kereskedelmi gyakorlatban. A vallás szerinti megkülönböztetésnek a családi jogban volt jelentősége, tekintettel arra, hogy a házasságkötés az egyházak jogkörébe tartozott, így a gyermekek vallásának a megválasztására is kihatott. Lényeges megkülönböztetésként megmaradt a nemes és a nem nemes közötti különbségtétel. Megmaradt a hitbér, a közszeremény, a vérdíj és a nagyobb hatalmaskodás tekintetében a jogkülönbség. Ez utóbbiakat csak az 1880. évi 37. tc. helyezte hatályon kívül. Megmaradt a hitbizomány, s csak nemes lehetett hitbizományi birtokos. A nemesek mellett – elsősorban családi és öröklési jogi tekintetben – eltérő helyzetük volt a *honoratiorok*nak, bizonyos vonatkozásban hasonló a nemesekéhez, az egyházi személyeknek, a szabad királyi városi polgároknak és a jászkunoknak. [MEZEY: *i.m.* 380–381.]

A cselekvőképességgel kapcsolatosan két kérdés várt megválaszolásra. A cselekvőnek jogszerűtlen cselekményei vétségként/büntettként beszámíthatók-e, továbbá ügyleti cselekményeivel érvényesen előidézhet-e joghatásokat. A magyar magánjog az értelmi cenzus alapján állapította meg a cselekvőképességet. Mivel ezt nem lehetséges esetről esetre megvizsgálni mindenkinél, ezért külső kritériumként bizonyos korhatárokat vontak meg. A cselekvőképesség fokozatai eszerint az alábbiak voltak: cselekvőképesség, korlátolt cselekvőképesség, cselekvőképtelenség. Cselekvőképes volt az az önjogú, nagykorú, 24. életévét betöltött ember (1877. évi 20. tc., 1874. évi 23. tc.), aki nem állt gondnokság alatt. Önjogú volt az, aki nem állt másnak magánjogi hatalma (atyai hatalma, gyámsága vagy cselekvőképességét kizáró gondnoksága) alatt. A cselekvőképesség ilyen jelentős korlátozása gazdasági szempontból rendkívül káros volt (például a 24. életév betöltését kivárni egy vállalkozótól). A legtöbb európai országban fokozatosan alacsonyabb korhatárokat állapítottak meg. [MEZEY: *i.m.* 130–131.] A 24. életévének betöltése előtt a nők férjhezmenetelükkel, 18 éven felül bárki nemre való tekintet nélkül, a gyámhatóság nagykorúsításával önjogúvá válhat, továbbá a 18 éven felüli ember törvényes képviselőjének gyámhatóságilag jóváhagyott beleegyezésével, ha önálló ipart kezd. [MEZEY: *i.m.* 381.] Ennek ellenére magánjogunk fenntartotta a *Hármaskönyv* óta fennálló 24 éves korhatárt – az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat. A korlátolt cselekvőképesség kifejezése a házassági

törvény (1894. évi 31. tc.) óta vált általánossá. Ebbe a kategóriába a 12. életévét betöltött kiskorú, valamint az a gondnokság alá helyezett személy tartozott, akit nem soroltak a cselekvőképtelenek közé. A korlátozottan cselekvőképes a reá nézve teherrel nem járó szerződés útján jogokat szerezhetett, kötelezettségektől mentesülhetett. Egyébként törvényes képviselője nélkül szerződést nem köthetett. A gyámtörvény (1877. évi 20. tc.) vezette be a gyakorlatba a cselekvőképtelenség kategóriáját. Cselekvőképtelenek voltak azok, akik 12. életévüket még nem töltötték be, vagy akik elmebetegségük miatt vagyonuk kezelésére képtelenek voltak. A cselekvőképtelenségre vonatkozó szabályokat a jogtudomány számos képviselője mind jogi, mind orvosi szempontból élesen kritizálta. A magyar magánjog tehát elsősorban az ABGB hatására meghatározott korhatárhoz kötötte a cselekvőképtelenséget és nem azt vizsgálta, hogy az illető fiatal korú akaratnyilvánításra képes-e vagy sem. [MEZEY: *i.m.* 131.] Kivétel továbbá az is, hogy a munkapiac szükségleteinek megfelelően a 14 éven felüli kiskorú munkakeresményével rendelkezik, ha fenntartásáról maga gondoskodik. Egyes szerződésekhez a gyámhatóság jóváhagyása is szükséges. [MEZEY: *i.m.* 381.]

Jogi személy az elismert, állandó és megengedett célra irányuló szervezet, amelynek tagjaitól elkülönített vagyona van. Általános felfogás szerint bár a jogi személy nem ember, fikcióként úgy kell tekinteni, mint az embert. Mind az ember, mind a jogi személy személyiségénél a jogképesség azt fejezi ki, hogy valaki milyen mértékben lehet jogviszonyok alanya. A jogi személy vagyongazdálkodási intézmény, amely a jogi kultúra fejlődésének az eredménye, hiszen a nem természetes személy jogalanyként való elismeréséhez már megfelelő absztrakciós készség szükséges. A jog ilyenkor bizonyos szervezeteket, illetőleg vagyonokat (jogi alakulatokat) úgy tekintett, mintha személyek volnának, és – legalábbis vagyoni jogok és kötelezettségek tekintetében – jogalanyisággal ruházta fel azokat. A jogi személyiséggel rendelkező szervezeteknél a jog bizonyos emberi magatartásokat a jogi személy magatartásaként ismert el, hogy a gazdasági kapcsolatokban megfelelően tudjanak működni. A jogi személyt alapító szerződés egy magasabb szintű formát hozott létre, a kötelelem egy jogilag elismert szervezetté alakult át, amely révén az azt alkotó emberektől különálló szervezet jött létre, mely jogalanyiságot kapott. [MEZEY: *i.m.* 381; 131.]

A korban kialakult különféle elméletek, a természetjogi iskola és a német eredetű történeti jogi iskola eredményei természetesen hatottak a magyarországi eszmeáramlatokra. A személy-összességek vagyongazdálkodási személyiségét már a *Tripartitum* is szabályozta a káptalanok, a konventek valamint a város vonatkozásában. A feudális város jogok pedig a céhek testületi jellegét szabályozták. Néhány 18. századi törvény csak a kegyes alapítványokat ismerte el jogi személyként (1715. évi 74. tc., 1723. évi 70. tc., 1791. évi 23. tc.). [MEZEY: *i.m.* 132.]

A magánjogi jogi személyeknek több fajtája is kialakult a történeti fejlődés során testületek, korporációk, egyesületek, intézetek, alapítványok stb. Eltérő gazdasági adottságaik révén a kereskedelmi társaságok hamar elkülönültek a korábbi magánjogi jogi személyektől. A magánjog – ellentétben a kereskedelmi joggal – nem ismerte a típuskényszert. A jogszabály ugyan a jogi személyeknek csak a főbb típusait szabályozta, de ezektől eltérő jogi személyek is alakulhattak. Egy szervezet általi lett jogi személy, hogy vagy közvetlenül a törvény, vagy valamely jogszabály alapján valamilyen aktussal (nyilvántartásba vétel, jóváhagyás stb.) az állam elismerte. [MEZEY: *i.m.* 133.]

A polgárosodással a gazdasági társaságok felé mozdult el a súlypont. Megkülönböztettek már közjogi és magánjogi jogi személyeket. Ilyen magánjogi jogi személy volt tág értelemben a kereskedelmi testület, az egyesület, az alapítvány és a kereskedelmi társaság. A magánjogi jogi személyeknek a két legfontosabb típusa az egyesület és az alapítvány. A magyar magánjog szerint minden olyan önkéntes alapítású testület, amely különleges rendeltetésénél fogva eltérő jogi szabályozás alá esett, egyesület volt. Az egyesület autonóm szervezet volt, a társadalom életében való részvétel eszköze. Üzleti vállalkozással is foglalkozhatott, általában

azonban inkább kulturális, szociális, politikai, tudományos, művészeti stb. céllal hozták létre. Az egyesület jogi szabályozásának kialakulása az ABGB egyetlen szakaszára épült, amely az egyesületet jogalanyisággal ruházta fel. Magyarországon a szabad egyesületalapítási jog törvény hiányában a bírói gyakorlatban alakult ki. Egyesület létrejöttéhez eszerint nem volt szükség állami engedélyezésre, csak belügyminiszteri láttamozásra. A jogintézményt a Polgári Törvénykönyv 1900. évi tervezete szabályozta először, amely szigorúan elválasztotta egymástól az egyesületi köz- és magánjogot. Az egyesületi közjog meghatározta az egyesület keletkezésének, működésének és megszűnésének jogi feltételeit, valamint a felügyeleti jogot. Az egyesületi magánjog körülírta, hogy milyen feltételekkel vehet részt az egyesület jogi személyként a magánjogi forgalomban. A második törvénytervezet már csak a legfontosabb alapelveket tartalmazta, mert a részletes szabályokat egy külön törvénybe kívánták iktatni az alapítvánnyal együtt. [MEZEY: *i.m.* 133.]

Az alapítvány elnevezésű intézmény szervezetileg hasonlított ugyan a társasághoz, de nem személyek egyesülése volt, hanem az alapítók tulajdonától elszakadt vagyonok összekapcsolódása. A jótékony célú adományozás egyik formája volt az a nyilvános kezelés és ellenőrzés alatt álló vagyon, amelynek kamatait – a törzsállomány érintetlenül hagyásával – csak az előre megjelölt célra használhatták fel. Különbözött az alaptól, amely olyan különleges célra rendelt vagyon, melynek nemcsak a hozadéka, hanem a tőkéje is felhasználható volt. A feudalizmus idején az alapítványok kizárólag kegyeleti és humanitárius célokra (*piae causae*) létesültek, kezelésüket és ellenőrzésüket az egyház végezte. Az alapítványok kapcsán akkor merültek fel jogi problémák, amikor a reformáció terjedésével a protestánsok alapítványaikat nem a katolikus egyháznál szerették volna elhelyezni. Rendezni kellett tehát azoknak a vagyontömegeknek a jogi helyzetét, amelyek sem az alapítványtevőnek, sem az alapítvány kezelőjének nem képezhették tulajdonát. E vagyontömeg rendeltetési célját csak abban az esetben tudta teljesíteni, ha szerződéses jogviszonyba léphetett más személyekkel, vagyis ha jogalanyként, illetve jogi személyként ismerték el. Az alapítvány modern fogalmát végül a 19. században dolgozták ki. Az alapítvány intézményét szabályozó törvény – bár többször is tettek rá kísérletet – nem született. A jogi keretek hiányában ezért a sokszínűség jellemezte az alapítás aktusát. Az alapítványtevőnek közhitelű okiratot kellett kiállítani, amelyhez a 20. század elejétől hatóságilag előírt formát követeltek meg. [MEZEY: *i.m.* 133–134.]

Személyi és családi jog Magyarországon 1945 után

A szocialista jog az ember jogképességére és cselekvőképességére vonatkozó szabályokat is megváltoztatta. A nagykorúság korhatárát leszállították 18 évre. A jogképesség tartalma azonban jelentősen leszűkült. Erősen korlátozták azoknak a jogviszonyoknak a körét, amelyeknek a magyar állampolgárok alanyai lehettek. Elválasztották a jogképességtől a szerzőképességet, hiszen a magántulajdon szerzésének lehetősége minimálisra csökkent. Az állampolgárok és az állami szervek formálisan egyenrangú félként szerepeltek, holott társadalmi minőségük különbsége nyilvánvaló volt. [MEZEY: *i.m.* 199.]

A szocialista polgári jog kiemelte az államot mint jogalanyt a jogi személyek köréből, mivel megváltozott annak gazdasági szerepe. Minden jogi személy jogalanyiságának elismerése az államtól függött, tehát az másodlagos, míg az állam jogalanyisága elsődleges, pusztán a létezése okán fennálló volt. A jogi személyek jogalanyisága csak az állam által meghatározott területre terjedhetett ki, míg az állam jogalanyisága abszolút, minden jogra és kötelezettségre kiterjedhetett, amelyek jellegüknél fogva nem csupán az emberhez fűződhetnek. [MEZEY: *i.m.* 199.]

A szocializmusban a tulajdonilag el nem választható termelőrészelemek valamely együttesét nevezték vállalatnak, szövetkezetnek stb. A szocialista polgári jog a jogi személyeknek csak a külső viszonyait szabályozta, a belső szervezeti kérdések más jogágba tartoztak. Megszűnt a

különbség a magánszemélyek magánjogi nyilatkozatával létrejött magánjogi és a közigazgatási aktussal létrejött közjogi személyek között, minthogy az előbbi típus alapítását magánszemélyek számára nem engedélyezték. A jogi személyeknek négy főtípusát szabályozták: az állami vállalatokét, a szövetkezetekét, a gazdasági társaságokét és a társadalmi szervezetekét. A szocialista jog kiemelte az egyesülési jogból az ún. társadalmi szervezeteket. Alapítványok létrehozására szintén nem kerülhetett sor. A Polgári Törvénykönyv az alapítványt mint jogi személyt megszüntette. A jogalkotó szerint a szocializmus körülményei között ezeket a feladatokat az állam fogja ellátni. [MEZEY: *i.m.* 199–201.]

Dologi jog a magyar jogfejlődésben

Dologi jog a középkori Magyarországon

A római autonóm tulajdonosi helyzet a rendi jogban döntő módon megváltozott. A földön, az ingatlanon az egész rendi korban az egyénnek nem adtak tulajdont, csak birtokot. A birtokhoz való jog a rendi társadalomban betöltött birtokosi szerepkörben gyökerezett, és attól nem is volt elválasztható. Helyette később inkább a társadalmi szerepkör öröklődött a birtokhoz tapadó módon. Nemcsak a katonáskodásra, állami igazgatási szerepre köteles nemes birtoka öröklődött ilyen módon, de a kereskedői ingatlanbirtok és a paraszti földbirtok is. Ezáltal a birtok a gyakorlatban nagyrészt jogiasodott, elvesztette szigorú tény-jellegét, illetve a rendi jogban nem jogtulajdon állt szemben ténybirtokkal, hanem jogbirtok ténybirtokkal. Tulajdon valójában csak ingón állott fenn, de annak kötöttsége is nagyobb volt, mint a római jogban. Tulajdon jellegét az ingó is csak azon rendeknél őrizte meg, amelyek társadalmi szerepköre az áruterelés volt. Ezen ingók egy részével is természetben tartozott a gyümölcsöt létrehozó vagy a terméket előállító a rendi társadalom előírása szerint más rendbelieknek vagy a köznek. [MEZEY: *i.m.* 84–85.] A tulajdon kötöttségéből és szétdarabolt, célhoz rendelt jellegéből keletkezett a haszonjogok nagyszámú elkülönülése. Az abszolút tulajdonból ezeket le kellett esetenként választani, a birtokhoz nem volt szükséges elméletben hozzákapcsolni őket. A főhatalom határozhatta meg, a regália jogok közül melyeket tart vissza és melyeket kapcsol a donációhoz, melyeket a más jellegű birtokokhoz (városi vagy úrbéri birtokhoz). Viszont ezek a használati jogok sem voltak a rendi társadalomban szabad forgalom tárgyai, hanem a rendi szerepkörökhöz tapadtak: az ingatlan bérletét is, a haszonjogok bérbeadását vagy juttatását is korlátozta, előjogokhoz kapcsolta a rendi társadalom. Voltaképp csak a jogvédelem terén érvényesült a dologi magánjog különállása a birtokon belüli védekezés lehetősége, a birtokfogalás tilalma, a gyökeres birtokkal kapcsolatos perek központi illetékessége mind e jogkör fontosságát emelte ki a rendi társadalomban. Mindazonáltal a magyar rendi jog e dologi jog tekintetében sem volt azonos a hűbéri szemleletű joggal: maga a juttatás egylépcsős volta a nyugati hűbérlánccal szemben alapvető különbséget jelentett. [MEZEY: *i.m.* 85.]

A dolgok felosztását a rendi jog római jogi forrásokból vette át, és a maga igényei szerint módosította. Így ismertek ingó és ingatlan dolgot. Az ingatlan megszabott határok közt a föld, ingó pedig minden más, így az ingatlan használatát biztosító jog is. Ingatlannak számított az 50 lónál nagyobb ménes. [MEZEY: *i.m.* 213.]

Különböztettek továbbá földolog és járulék között, s ennek alapján érvényesítették az *accessio cedat principali* elvét. Járulék például a gyümölcs, amely lehetett reménybeli, függő, elvált, beszedett és beszedni elmulasztott, meglévő és elfogyasztott. Lehetséges volt rajta külön tulajdon. Használták a beruházás fogalmát, s ez lehetett: szükséges, hasznos, fényűző. Lehetett a dolog osztható és oszthatatlan. Az oszthatatlanság lehetett természetes és törvényi, jogi. Törvényi oszthatatlanság állt fenn a jobbágytelek, városi ház, majorátus esetében.

Különbséget tettek helyettesíthető és helyettesíthetetlen, egyedi dolgok között. [MEZEY: *i.m.* 85–86.]

A nemesi birtok lehetett szállásbirtok és adománybirtok. A *ius commune* gyakorlata szerint vélelmezték a birtok ilyen jellegét. Lehetett továbbá a vagyon jellege szerint ősi és szerzeményi jószág. Ősi volt a vér szerinti felmenőtől örökölt vagyon (akár ingatlan, akár ingó), szerzeményi maradt a gyermektől vagy testvértől örökölt szerzeményi vagyon, és annak minősült a vagyon az első megadományozott kezében. [MEZEY: *i.m.* 86.]

Lehetett a dolog forgalomképes, *in commercio* és forgalomképtelen, *extra commercium*. Forgalmon kívüliek: a szentelt egyházi szertartás célját szolgáló dolgok és a közhasználatú dolgok. Bizonyos fokig ide tartoznak a kincstári javak, a nemesi birtokok, az örökbirtok és az időleges birtok. Forgalomképes szabad birtoknak tekintették – a rendi kööttségek határai közt – a kincstári vagyon forgó részét, az egyházi vagyont (kivételet képezett mégis a holtkéz) és a nemesi vagyont. Mindezzel együtt mégis alapelveként fogalmazódott meg, hogy a kincstári vagyon állaga megőrzendő, az egyházi vagyon egyházon belül marad, a nemesi vagyon a koronára visszaszálláskor újra kiadandó adományként. [MEZEY: *i.m.* 86.]

A koronajavakat II. Ulászló 1514. évi 3. tc.-e határozta meg. Ezeket a jószágokat melyek közé a többi köz, a szabad királyi városok, a bányavárosok tartoztak, sem elidegeníteni, sem elzálogosítani nem lehetett. Nem számították a korona javához a visszaháramlás útján a királyhoz visszakerült birtokokat, amelyeket az uralkodó újból adományozott, s nem számították a király magánjait, amelyekről szabadon rendelkezhetett. [MEZEY: *i.m.* 223.]

Az egyházak nemcsak a királyok és főrangú családok adományaiból, hanem kisebb nemesek hagyatékából is ingatlanvagyonra tettek szert. Ezeket a vagyonokat nem lehetett a rendes forgalomba visszabocsátani. Az egyházi birtokszerzés korlátozását a feudális korban az ún. holtkézi törvények tetőzték be. A korlátozás nemcsak magyar törekvés volt, hanem Európa nyugati államaiban másutt is megtalálható. Először a városokban talákoztunk ilyen korlátozásokkal, s ez a 15–16. században általánossá vált. Magyarországon a 15. század elején jelenik meg az első holtkézi törvény, amely eltiltja az egyháznak az újabb birtokszerzéseket (1498. évi 56. tc.). A feudális korban ezt többször megismételték (1647. évi 17. és 1715. évi 16. tc.), ez utóbbi királyi engedélyhez kötötte az egyházi birtok szerzését. A holtkézi törvények hatálya a 19. század végéig fennmaradt, amikor a Kúria állapította meg, hogy azok már nincsenek érvényben. [MEZEY: *i.m.* 223–224.]

A hitbizomány (*fideicommissum*) valamely család javára lekötött, s így a forgalomból kivont oszthatatlan vagyon volt, melyben a vagyon állagát sem megterhelni, sem elidegeníteni nem lehetett. A hitbizományt alapító személy az alapító okiratban a családon belüli örökösödési rendet pontosan szabályozta. Háromféle utódlási rendet ismertek: a primogenitúrát (az elsőszülöttséget), a majoratust (ízközelséget, tehát ha az elsőszülött fiú meghalt, nem a tőle származott unoka, hanem a másodszülött fiú örökölte) és a szeniorátust, mely szerint az öröklésre jogosultak közül a korban legidősebb örökölt. A vagyont az öröklési rend szerint megállapított személy kezelte, a jövedelmeket élvezte, de illő eltartást kellett biztosítani a többi családtagoknak is. Az alapítást mindig a királlyal is jóvá kellett hagyatni. A hitbizomány ily módon értelmezett intézményét Spanyolországban alakították ki, és osztrák közvetítéssel került hozzánk. Törvényhozás útján a főnemesség részére az 1688. évi 9. tc. engedélyezte azt a jogot, hogy adomány- és más birtokokból végrendeletileg királyi megerősítés mellett hitbizományt alapíthassanak. Az engedély ellenszolgáltatás volt, hogy a főnemesség elfogadta a Habsburg-ház fiúági örökösödését, és lemondott az Aranybulla ellenállási záradékáról. 1723-ban, mikor a rendek a *Pragmatica Sancti*ót elfogadták, kiterjesztették a hitbizomány alapítását a középnemességre is (1723. évi 50. tc.). [MEZEY: *i.m.* 224.]

A tulajdon fogalmát a rendi jog elméletben ismerte. Összetevői a birtoklás, a használat, a hasznosítás, a forgalmazás és a visszaszerzés együttes joga. A tulajdon és a birtok egy dologon mindig egységes. Osztott tulajdon és birtok fogalmilag csak eszmei részek szerint létezhet,

csupán a használat osztható meg. A közös tulajdon és birtok megszüntetése a rendi jog kifejezése szerint az osztály volt (innen az osztályos atyafiak, osztályra bocsátás kifejezés). A közös birtoklás módja a közbirtokosság; a közös birtoklás és a közbirtokosság azonban nem azonos fogalmak. A nemesség az osztatlan közös birtoklás megszüntetésekor általában nem bocsátotta osztály alá az összes ingatlant, csak az intenzívebb művelés alatt álló földeket. Az erdők, legelők, rétek és nádasok tekintetében a közbirtokosság továbbra is megmaradt. Ugyancsak megtartották a közbirtokosságot a regáléjog, például malom, kocsmá, vám, rév, vásárjog stb. fennállása esetében, hiszen az ilyen jogok nem voltak feloszthatók. A kétféle típusú közös birtoklás eleinte mindig együtt jelentkezett, később elvált egymástól. Előfordult, hogy valakinek egész vagyona egy malom vagy valamely községbeli italmérés működtetésére vonatkozó jog volt. A királyi udvar költségeinek fedezésére szolgáltak a koronajavak, amelyek nem voltak eladhatók, sem el nem zálogosíthatók, és csak az ország lakosainak voltak bére adhatók. Az ingatlan tulajdona a koronáé volt, azon másnak csak birtoka állhatott fenn. Még a birtok is korlátozható volt bányajog, kincs, vízfolyás, kisajátítás, vadászati jog, erdőirtási tilalom (zárlat) által, annak alapján, hogy a birtok átengedésébe ezek átengedését az adományozó nem foglalta bele. [MEZEY: *i.m.* 86–87.]

Eredeti szerzősmód a *ius commune* alapján álló hazai jog szerint is a foglaltat a *res nullius* fogalmát vadakra és halakra a rendi jogok azonban nem vették át a római jogból. Így azok nem is voltak szabadon foglalhatók, rajtuk birtokbavétellel tulajdon nem keletkezett. Eredeti szerzősmód volt továbbá a dologegyesítés, melynél a hazai jog alkalmazta a *ius commune* tételeit. A termelés, tenyésztés (*fructus*) a hazai jogban nagyon lényeges tulajdonszerzési módként jelentkezett, tekintettel a mezőgazdasági termelés jelentőségére. Sok helyi szabálya létezett, főleg a védelem vonatkozásában. Az eredeti szerzősmódok körébe tartozik még a növekmény, a *ius commune* tételei szerint szabályozva, valamint a feldolgozás, mely főleg az iparos termelésben érdekes szerzési mód.

Származékos szerzősmód a rendi jogban elsősorban az átadás, amelynél átszállt az átadó jogállása, tehát szükséges volt a jogelőd jogosultsága, a szabad rendelkezés a vagyontárgy felett (esetleg a rendelkezésre vagy tiltakozásra jogosult hozzájárulása), a felek közötti megegyezés, a törvényes jogcím, valamint a tényleges birtokszállítás mint együttes feltételek. Származékos átszállásként vehető még számba az öröklés és hagyomány. [MEZEY: *i.m.* 87.]

A magyar rendi jogban a birtok nemei voltak: a *possessio naturalis*, vagyis pusztán ténybeli birtok, jogcím vagy cselekvőképesség hiányában a *detentio* avagy bírlalat, azaz más dolognak őrzése annak számára; a *iusta possessio*, azaz jogcímmel bíró birtok (például zálogjog alapján); az *iniusta possessio*, vagyis jogellenes sajátkénti birtoklás, amelyet először megillet a birtokvédelem, de hibás birtok esetén ez rövid úton megvonható; a *plena possessio*, a sajátkénti jogcímes (vagy gyökeres) birtok, amely lehetett *bonae fidei* vagy *malae fidei*, tehát jó- és rosszhiszemű – a római megkülönböztetés szerint. Ismerte még a magyar rendi jog is a *possessio vitiosát*, a hibás, azaz erőszakkal vagy lopva szerzett, illetve szívésségből kapott, de vissza nem adott birtok fogalmát, amelyek relatív viszonyt jelentenek az ily módon birtokló és az általa megfosztott között, és felhatalmazták a megfosztottat akár birtoka erőszakos visszaszerzésére. A rendi jogban különbség mutatkozott a birtok ténye (*quaestio facti*) és a hozzá való jog (*quaestio iuris*) között. A birtok tényének joghatása: védelem, visszahelyezés (sommás), visszatartás joga (*retentio*), elbirtoklás.

Védelem illette meg a tényleges birtokost támadás esetén mindenkivel szemben, akivel szemben nem hibás birtokos. Visszahelyezés illette meg a hibás birtokossal szemben azt, aki bizonyította, hogy erőszakkal, jogcím nélkül fosztották meg birtokától. Visszatartás jogán illette meg a birtok a kárt okozó állaton a károsultat, nem teljesített követelés vagy el nem számolt befektetés miatt az egyébként kiadásra kötelezettet. A *retentio* tehát a befektetés vagy tartozás elszámolásának biztosítására szolgált. A birtokszerzés történhetett szándékos hatalom alá vétellel, a dolognak tényleges uralmuk alá vonásával és a birtoklás szándékával. A birtok

megszűnése történhet az *animus* vagy a *corpus* elenyészésével, vagy a birtokjog másra való átruházásával. [MEZEY: *i.m.* 88.]

Az elbirtoklással gyökeres birtokjog keletkezhetett, az elbirtoklás tárgyától függően. Az elbirtoklás időtartamát különbözőképpen állapították meg. Királyi tulajdonnal szemben 100 év, egyházi birtokkal és tulajdonnal szemben 40 év, nemesi birtokkal és tulajdonnal szemben 32 év, városi birtokkal és tulajdonnal szemben 12 év, míg jobbágy tulajdona és birtoka (esetenként városi polgáré is) 1 év és 1 nap alatt volt elbirtokolható. Ezeknek a határidőknek a letelte után a jogosult már nem perelhette vissza jószágát a birtokostól. A magyar jog szerint az elbirtokláshoz csak időmúlás és békés birtoklás kellett, a római joggal és a kánonjoggal szemben sem jóhiszeműség, sem jogcím nem volt szükséges. [MEZEY: *i.m.* 88–89.]

Az adomány jogalappal bíró (gyökeres) birtokjuttatás. Jogonalpja a privilégium. Mind természetes, mind jogi személyek kaphatták. A korlátozott jogképességgel bíró személy a juttatással a jogképességet (nemesség) is megszerezte. Korlátozott cselekvőképességgel bíró személy helyett gyámja elfogadással szerezte meg számára az adományt. Az adomány neme szerint lehetett királyi vagy nádori, mely utóbbi korlátozásokat szenvedett. A törvényesen megkoronázott király és a nádor mellett korlátozottan a kormányzó és a királyi helytartó is adományozhatott. Lehetett teljes vagy per alatti jogcímes. Utóbbinál az adományozott átvállalta a per kockázatát az adományozótól. Különböztettek tiszta, érdemekért adott vagy vegyes, vétel fejében elismert adomány között. Utóbbi többnyire a kincstár általi eladások kísérője volt.

A birtokba bevezetés (átadás) céljának azt tekintették, hogy az adományozás a helyszínen ismertté és világossá váljék, és így törvényes időben birtokon belül tiltakozzon ellene az, akinek jogát az adomány sértette. A bevezetés külön bevezető parancs alapján a megye vagy a hiteles hely, esetleg királyi ember által hiteles hely tanúsága mellett történt. Jogvesztő határidőként jelölték meg az egy évet a donáció keltétől számítva. *Nova donatio*, jogcímújítás esetében nem történt átadás, csak az adománylevél kihirdetése. Ellentmondás a bevezetéssel szemben az ellenérdekeltek részéről történhetett, mégpedig nyilatkozattal, ha az ellentmondó a birtokon belül volt (15 napon belül). Ha az ellentmondó birtokon kívül volt, az ellentmondónak egy éve volt a per indítására. [MEZEY: *i.m.* 89–90.]

Az örökvallás (*fassio*) volt a nemesi birtok átruházásának szokásos módja. Történhetett különböző okokból: a rendes gazdálkodás jegyében ellenértékért vagy csere keretében, de a birtokos szorult helyzete okán is (fogolykiváltás összegének biztosítása, leány hozományának vagy leánynegyednek a kiadása). Történhetett a birtokosnak tett nagyobb szolgálatért, életmentés, fogolykiváltás, de akár ügyvédi, vagyonkezelői stb. szolgálat jutalmául is. Leendő szolgálatok fejében adományként is előfordulhatott. Végül jogcím lehetett per lezárására a peregyezés is. Az örökvallást személyesen, hites pecsét alatt, valló levéllel, a birtok osztályos jogúaknak történt szabályos felkínálása után kellett realizálni. Az örökvallást a királyi kancellárián, az ország nagybírái és ítélmestereik vagy hiteles hely előtt kellett tenni. Ők a megtörtént örökvallásról igazolást adtak. Kiadmányuk a felvalló levél (*litterae fassionales*). Az örökvallás elmulasztása esetén az átruházás formahiba miatt érvénytelen volt. Maga a *fassio* a forma betartása esetén még megtámadható tartalmi hiba (kényszer, felkínálás elmulasztása stb.) miatt is. [MEZEY: *i.m.* 90.]

Egyrészt a kamattilalom okozta hitelszerzés nehézsége miatt, másrészt az örökvallással járó bizonytalanság és nehézségek miatt is, a rendi jogban igen elterjedt volt az ingatlan zálogba adása. Azonban nem a római jogban szokásos ingatlanjelzálog útján, hanem a zálogos jószág tényleges birtokba adásával, gyümölcsötetés céljából, meghatározott minimális időre, melynek lejártá után történhetett csupán a visszaváltás. Így a zálogbirtokba adás fejében kapott összeg voltaképp a zálogbirtok határozott időre szóló jövedelmének előre megvásárlása volt, azzal, hogy ha a tőke időben nem kerül visszafizetésre, a birtokjövedelme a további kamatokat fedezi. Zálogbirtokot, a hasznok szedésével járó joggal, zálogszerződéssel lehetett

szerezni a szerződésben megjelölt, határozott időtartamra, de legfeljebb 32 évre. A zálogbirtoktól különbözött a középkori kézizálog ingókon. Privilegizált zálogházak vették át a felkínált ingóságot és adtak rá hitelt. A zálogtárgyra, ugyanúgy, mint a zálogbirtokra, a kézizálogos hitelezőket a hitel rendezéséig megillette a jogos birtokkal járó védelem, a tulajdonossal és a gyökeres birtokossal szemben is. Ugyancsak különbözött a kézizálogtól az ingatlanjelzálog. Ennél nem szállt át az ingatlan birtoka a hitelezőre, hanem csak a hitel biztosítását szolgálta az ingatlanra bejegyzett teher. Nemesi birtokra a különböző privilégiumok miatt ez egyébként is csak az igazbecsű értékig és különböző előzetes felhívások után lett volna lehetséges, így inkább városi ingatlanokon fordult elő. [MEZEY: *i.m.* 91.]

A jobbágy birtoka körébe tartozhatott házhely, telek, szőlő és telepítvény, közös föld, továbbá ingatlanhasználati részjogosítványok. Terhei voltak a jobbágybirtoknak a robot, a termés tizede az egyháznak és a maradvány kilencede a földesúr részére. A jobbágybirtokot az uraságnak saját kezelésű majorjába bevonnia tilos volt. Jellege szerint az úrbéri földhöz való jog is gyökeres jog. Az úrbéri birtok is kötött, nem szabad rendelkezésű ingatlan volt. Ha a jobbágybirtok halál révén megürült, és nem volt az elhunytak örököse, aki a helyébe lépjen, a beruházások képezték az elhunyt hagyatékát, azok értékét pénzben ki kellett adni, a birtokot pedig a földesúr más jobbágyának adhatta. Ha a jobbágy el akart költözni, úgy a birtok feladása ugyancsak hasonló elszámolás után történhetett. Mezővárosi szerződések révén a településen együtt élő jobbágyok tartozásaikat pénzben elégíthették ki, és bizonyos önkormányzathoz juthattak. Ez azonban a földek úrbéri jellegén csak akkor módosított, ha a földesúrral kötött szerződés erről külön rendelkezett. *Colonusi* (telepítési) kiváltságok (az örökhaszonbérlet vagy örökbérlet, az *emphytheusis* mintájára) illethették meg azokat a jobbágyokat, akiket főleg a török háborúk után kipusztult vidékekre ilyen előjogok ígéretével telepítettek be. Ezek vonatkozhattak a birtokkal való szabadabb rendelkezésre, a kedvezőbb teherterületekre, akár adómentességre is. [MEZEY: *i.m.* 92.; CSIZMADIA Andor–KOVÁCS Kálmán–ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet* (Budapest: Tankönyvkiadó 1998) 213.]

Dologi jog Magyarországon a 19. századtól

A pandektisztika határozta el a dologi jogot a személyjogtól és a kötelmi jogtól. A porosz *Landrecht* és a *Code Civil* még összevegyítette a kötelmi jogi és a dologi jogi szabályokat, ezt tette az osztrák polgári törvénykönyv is. Ennek hatására a német polgári törvénykönyv és az 1900. évi Polgári Törvénykönyv javaslata már önálló fejezetet szentelt a dologi jognak. Azóta a magyar szabályozás a dologi és a kötelmi jog éles különválasztására épült fel, szemben például a francia joggal. A dolognak mint jogi fogalomnak a német szabályozáshoz közel álló definíciója ellenére egyre jobban el kellett távolodnia az eredeti fizikai jelentésétől például az 1931. évi 16. tc. a dolgokra vonatkozó szabályozást kiterjesztette a villamosságra is. [MEZEY: *i.m.* 134.]

A dologi jog abszolút, mindenkit kötelező jog valamely meghatározott dologon. A magyar magánjog azon az elven állt, hogy a dologi jogok zárt kört alkottak, amelyeken túl dologi jogokat szerződéssel alapítani nem lehetett, és tartalmukat sem határozhatták meg a törvénytől eltérő módon. [MEZEY: *i.m.* 134–135.]

A magyar és általában a germán-római jogcsaládhoz tartozó jogok a dolgokat természeti minőségük szerint ingatlanokra és ingókra osztják fel. Az osztrák polgári törvénykönyv szerint azon dolgok, amelyek állaguk sérelme nélkül egy helyről a másokra áttehetők, ingók, ellenkező esetben ingatlanok. Az 1928-as magyar Magánjogi Törvényjavaslat megfordította a tételt, eszerint ingatlanok voltak a telkek, a föld felületének egyes határozott részei alkotórészeikkel együtt; minden más dolog ingó. A telek alkotórészének tekintettek mindent, ami a telekkel szerves kapcsolatban van (élő fa, lábbon lévő termés), illetve ami vele szilárdan

összefügg, vagyis építmény. Nem tekintették viszont ingatlanok az ingatlan tartozékait. [MEZEY: *i.m.* 135.]

Az ingó és az ingatlan megkülönböztetése a római joggal ellentétben a feudalizmus idején jelentőssé vált. A rendi jog az ingatlant különleges szabályozás alá vonta, az ingó sorsának rendezése pedig a kisebb gazdasági jelentősége miatt háttérbe szorult. Ebben a korszakban a földtulajdon a koronát illette, és a földbirtokos rendelkezési és végrendelkezési szabadságát korlátozta. A fejlődés iránya ezután az ingatlantulajdon kööttségeinek megszüntetése és az ingó szabályozásához való közeledés volt. A piacgazdaságban az árutulajdon s ezzel az ingó vagyon vált meghatározóvá. Az ingó és az ingatlan közötti különbség azonban mindvégig megmaradt a szabályozásban. Az ingó és az ingatlan közötti különbségtétel az egész magánjogot átszötte. A dologi jogok szerzésének, módosulásának és megszűnésének szabályai eltérőek voltak aszerint, hogy a jog tárgya ingó vagy ingatlan. A különbség megfigyelhető a kötelmi, családi és öröklési jogban is. Sőt, kereskedelmi ügyletek tárgya csak ingó dolog lehetett. Az ingatlan eltérő jogi megítélését különösen a telekkönyv intézményesítésének szükségessége igazolta. A telekkönyv intézményét az 1855. évi december 15-i pátens az ingatlanforgalom és a hitel biztonsága érdekében vezette be Magyarországon. [MEZEY: *i.m.* 135–136.]

A tulajdonjog a közvetlen hatalomból alakult ki. A feudalizmus tulajdonjoga még nagyon korlátozott volt, inkább birtok, mint tulajdon. A felvilágosodást követő kapitalizálódás idején az egyén került a középpontba, akinek üzleti szabadságjogot és minden más szabadságjogot a tulajdon korlátlanúsága biztosított: ez volt a magántulajdon. Az ilyen tulajdoni forma egyrészt védi az elért eredményeket, igyekszik megakadályozni azok sérelmét. Másrészt a magántulajdon az árucseré előfeltétele. Amennyiben a felek nem autonóm, egymástól független és egyenjogú személyek, akkor csak valamiféle belső újraelosztás képzelhető el. A magántulajdon tehát nemcsak védi a tulajdonost és javait, hanem a tulajdon-átruházást is lehetővé teszi. A magántulajdon a polgári társadalom első rendű alapja. Minden más szabadságjog a tulajdon szabadságára épül. Tulajdonjogi szempontból tehát a demokrácia is tulajdonosi demokrácia. Amennyiben korlátozzák az egyén tulajdonjogát, azzal a politikai jogai is behatárolódnak. Ezért hirdette a természetjog és a felvilágosodás a tulajdon szentségét és sérthetetlenségét. [MEZEY: *i.m.* 136–137.]

Magyarországon az 1848-as törvények eltörölték a földtulajdont korlátozó feudális kööttségeket (1848. évi 9. tc., 1848. évi 10. tc., 1848. évi 15. tc.), a magántulajdont pedig a miniszteri felelősség körében garantálták. A részletesebb szabályozásra, magánjogi kódex megalkotására már nem volt lehetőség. A szabadságharc leverése után természetesen nem hivatkoztak a magyar törvényhozásra, mégis szinte azok végrehajtását jelentették a császári pátensek és az osztrák polgári törvénykönyvnek a magántulajdonra vonatkozó szakaszai, amelyek az Országbírói Értekezlet révén szokásjogi úton a magyar magánjog szerves részévé váltak. A tulajdon szabadságából eredően a föld forgalma is szabadabbá vált. Ennek hatásai ellen a nagybirtokos családokat a hitbizomány intézményeinek további konzerválásával kívánták védelmezni. [MEZEY: *i.m.* 137–138.]

A századfordulótól a csak a tulajdonos szabadságát biztosító jogi szabályozás már nem bizonyult elegendőnek. A tulajdonjog fogalmi elemévé vált az egyre tágabb körben érvényesülő korlátozás. A tulajdonjogot már nemcsak természettől való jogként, hanem társadalmi kötelezettségként értelmezték. A tulajdonos szabadsága, a magántulajdon szentsége továbbra is fő elv; de egyre több korlátozással, kivételes rendelkezéssel együtt. Az ingatlan tulajdonosa nem gazdálkodhatott ezután kénye-kedve szerint, hanem a közérdeknek és az okszerű gazdálkodás követelményeinek megfelelően volt köteles földjét használni. Az ország mezőgazdasági politikájára hivatkozó tulajdonjogi korlátozások már kívül estek a magánjog keretén, és valójában a közigazgatási jogba tartoztak. Így az építési szabályok, melyek városrendészeti okokból csak bizonyos feltételek betartása mellett engedélyeztek az

építkezést. Az 1920. évi 35 tc.-kel szabályozott földreform után az állam teljes kárpótlás ellenében megválthatta a földet. A föld megváltása független volt a kisajátítástól. A földreform a családtagokkal együtt csaknem 2 millió embert tett közvetve vagy közvetlenül tulajdonossá. Ilyen volt a vitézi telek az elszegényedés megakadályozása, egy erőteljesebb kisbirtokos osztály kifejlesztése érdekében. [MEZEY: *i.m.* 138.]

A tradicionális dologi jogból néhány, a birtokkal kapcsolatos szabály mutat közvetlen kapcsolatot a modernekkel, emellett sajátos közös tulajdoni formációk és a hitbizomány intézménye éltek tovább a polgári korszakban. A nemesi közbirtokosság – a tulajdonközösség különös alakzata – az 1836. évi szabályozás óta változatlanul fennmaradt. Az osztályos atyafiak osztozása folytán keletkezett, illetve az osztozás nélkül fennálló közbirtokosság tagjai a közös jogokban és kötelezettségekben hányad (arányszám) szerint részesedtek. A közbirtokossági javak működtetésére a tagok rendszerint igazgatókat, képviselőket vagy vagyongazdálkodókat választottak. A szervezetszerűen működő közbirtokosság azonban nem volt testület (jogi személy), tehát nem létezett a közbirtokosoktól különvált alany. Az 1894. évi 12. tc. legelőik tekintetében a nemesi közbirtokosságoknak lehetővé tette, hogy közbirtokossági tanács és végreható közegek választásával szervezetté tömörüljenek, majd az 1913. évi 10. tc. a legelői közbirtokosságokat arra kötelezte, hogy társulássá szerveződjenek. Az erdőkre és kopár területekre nézve az 1898. évi 12. tc. már kötelező szervezeti formát írt elő, amely a közbirtokosok közgyűlése alá rendelten a törvény értelmében létrehozandó szabályzat szerint volt köteles működni, majd miután az 1935. évi 4. tc., az erdőtörvény – a legelőtársulatok mintájára – erdőbirtokossági társulatok létrehozásáról rendelkezett, felszámolódtak az utolsó nemesi közbirtokosságok is. A nemesi közbirtokosságokhoz hasonló tulajdonközösségek voltak az úrbéres közbirtokosságok. Keletkezésük az úrbériség felszámolásával függött össze, ugyanis a földesúr erdőin, legelőin, nádasában megillető jobbágyi haszonvételek megszüntetés miatt akként kárpótolták a volt jobbágyokat, hogy a földesúr erdeiből, legelőiből, nádasaiból megfelelő területeket hasítottak ki. Az úrbéri pátens, majd az 1871. évi 12. tc. alapján megállapított módon és mértékben a volt földesúr kártalanítása mellett kihasított erdőkön legelőkön, a volt úrbéresek kizárólagos tulajdont szereztek, és ezáltal közbirtokosokká váltak, pontosabban – mivel a törvény nem tette lehetővé az efféle erdők megosztását – közbirtokosságba kényszerültek. Így volt ez a legelőkre nézve is, azzal az eltéréssel, hogy ha a felosztás révén az egy tagra eső rész meghaladta az összes úrbéri birtokok negyedét, akkor a közösség tagjai feloszthatták maguk között a legelőt. Az úrbéres közbirtokosságok sorsa 1898 után ugyanúgy alakult mint a nemesi közbirtokosságoké. [BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet – A tradicionális jog* (Budapest–Pécs: Dialóg 2000) 320–321.]

A hitbizományra vonatkozó lényegi szabályok az 1862. október 9-én kelt 15.472. sz. udvari rendelet kibocsátása után sem változtak. Hitbizományt továbbra is csak nemes alapíthatott királyi engedély alapján a tulajdonában lévő vagyonon: ingón, illetve ingatlanon azzal a megszorítással, hogy az ingatlan nem lehetett megterhelt, és az alapítónak igazolnia kellett, hogy a törvényes osztályrésze jogosult örökösei a hitbizomány alapításával nem rövidülnek meg. Az alapítás engedélyezését az igazságügy-miniszternél kellett kéni, aki a királyi jóváhagyás után kijelölte azt a királyi törvényszéket, amely a hitbizomány bíróságaként működött. A hitbizományi bíróság nevezte ki a hitbizományi gondnokot, akinek az volt a feladata, hogy összeírja és biztosítsa a hitbizományi vagyont, vagyis gondoskodik arról, hogy azt a telekkönyvbe bejegyezzék. A hitbizományi vagyont a hitbizományi birtokos legfeljebb a leltári becsérték egyharmadáig és kizárólag hasznos beruházások végett terhelhette a hitbizományi bíróság jóváhagyásával. De a bíróság is csak akkor adhatta meg az engedélyt, ha előbb meghallgatta a hitbizományi gondnokot és a várományost. A hitbizomány mindaddig fennállott, amíg a vagyon el nem enyészett, illetve amíg voltak az alapító által megjelölt örökösök. A hitbizomány intézményét az 1936. évi 11. tc. jelentősen megreformálta. Új hitbizományt ezután csak olyan feddhetetlen jellemű, önjogú magyar

állampolgár alapíthatott, aki a nemzeti élet, a tudomány és a művészet terén vagy a „hazáért egyébként teljesített szolgálataival” erre érdemeket szerzett és vagyonáról szabadon rendelkezett. A törvény az alapító szabad örökös kijelölését korlátozva csak az elsőszülöttségi elven alapuló utódlást engedélyezte, és ez a szabály a korábban alapított hitbizományokra is kiterjedt. Az utódlásból azonban ki voltak zárva azok, akik nem magyar állampolgárok és azok a magyar állampolgárok, akik állandóan külföldön tartózkodtak, akik ünnepélyes szerzetesi fogadalmat tettek, akik az alapító vagy közeli hozzátartozója, illetve várományos társuk sérelmére olyan súlyos bűncselekményt valósítottak meg, ami miatt egyébként kitagadásnak volt helye, akik hazaárulást követtek el. Új szabály volt az is, hogy hitbizományt kizárólag ingó vagyonból már nem lehetett alapítani, és a vagyonnak legalább 200.000 pengő értékűnek kellett lenni. A hitbizomány mintáit követve több más kötött tulajdoni alakzat is megjelent az I. világháború alatt, illetve azt követően. [BÉLI: *i.m.* 322.]

Az 1936. évi 11. tc.-kel behozott hitbizományi kisbirtok nem volt más, mint egy olyan legalább 30 kataszteri hold és 250 kataszteri korona tiszta jövedelmű mezőgazdálkodás céljára szolgáló, a törvény által meghatározott elidegenítési és terhelési tilalom alá eső ingatlan, amelyben a hitbizományra vonatkozó öröklési rend érvényesült. Alapításra csak feddhetetlen jellemű, köztisztelőben álló, önjogú, mezőgazdálkodással élethivatásszerűen foglalkozó magyar állampolgár volt jogosult, feltéve, hogy vagyonával szabadon rendelkezett. A hitbizományi kisbirtok alapítása a közigazgatási bizottság gazdasági albizottságának engedélyéhez és jóváhagyásához volt kötve, melyhez az kellett, hogy az alapító az alapításra vonatkozó rendelkezését az írásbeli végrendeletekre vonatkozó formák betartásával tegye meg. A hitbizományi kisbirtok öröklésére nézve volt egy különös feltétel is, mégpedig az, hogy a soron következőktől is megkövetelt volt az, hogy élethivatásszerűen foglalkozzanak a mezőgazdálkodással. [BÉLI: *i.m.* 322–323.]

A 6650/1920.M.E.SZ. rendelettel bevezetett, majd az 1920:36. tc.-kel megerősített vitézi telek az egykori királyi adomány sajátosságait magánhordozó hitbizománnyal rokon intézmény volt. Vitézi telket az államfő (a kormányzó) adományozhatott a magyar állam védelmében kitűnt, feddhetetlen honfiaknak a haza hálája jeléül meghatározott közszolgálatok teljesítésének kötelezettségével magánszemélyek, köz- vagy magántestületek által e célra felajánlott ingatlanokból, de vitézi telket maga az arra méltó tulajdonos is alapíthatott akár a maga, akár pedig leszármazója részére. A vitézi telek elidegenítési és terhelési korlátozás alá eső ingatlan volt, amit tulajdonosa nem idegeníthetett el (részben sem), nem terhelhetett meg, nem adhatott bérbe, illetve hasznóbérbe. A vitézi telek osztatlanul szállt át a jogosult elsőszülöttség rendjén következő alkalmas fiági férfi rokonára. Alkalmasnak pedig az számított, aki a telekkel kapcsolatos közszolgálatok ellátásához szükséges szellemi és fizikai képességgel rendelkezett, és erkölcsi tekintetben „megbízható” volt, feltéve hogy elérte már a megfelelő életkort. Ha az örökös ennek az utóbbi feltételnek még nem felelt meg, csak a telek hasznélvezetére volt jogosult a Vitézi Szék felügyelete alatt. A vitézi telekről a tulajdonos vagy „alkalmas” utóda bármikor lemondhatott, illetve a sajátján alapító megszüntethette annak vitézi telekjellegét. A tulajdonos el is veszíthette vitézi telkét, ami, ha hazaárulást követett el, vagy ha a telek átvételekor letett esküjét megszegte, illetve ha nem volt alkalmas jogutódja, avagy az arra alkalmas nem kívánta az átvételt, az államra szállt vissza. Ha viszont a tulajdonos a telekkel kapcsolatos közszolgálati kötelezettsége teljesítésében mutatkozott hanyagnak, vagy ha léha életmódja miatt vált érdemtelenné, illetve ha nem alapított megfelelő időben családot, a vitézi telek az arra alkalmas várományosra szállt át. A vitézi telek, valamint a vitézi rend tagjai felett, akik eskütétel után a „vitéz” cím viselésére voltak jogosultak, a „Vitézi Szék” gyakorolta a felügyeletet, és foganatosította a vitézi telek telekkönyvi bejegyzését. A Vitézi Szék élén – élethosszig – elnök állt, akit maga a szék választott, melynek tagságát a miniszterelnök, a bel-, honvédelmi, a földművelési és az igazságügy-miniszter egy-egy képviselője, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének

ügyvezető igazgatója, az államfő által kinevezett vitézi telekkel járó jogokkal bíró 8 személy alkotta. [BÉLI: *i.m.* 323.]

Az 1920. évi 36 tc.-kel megerősített 1820/1917 M.E.SZ. rendelet értelmében a haditelek az a hadirokkantaknak, hadi özvegyeknek és árváknak az Országos Hadigondozó Hivatal jóváhagyása mellett bárki által juttatott ingatlan volt, amelynek ezt a minőségét telekkönyvbe bejegyezték. A haditelek elidegenítési és terhelési tilalom alá esett, ugyanakkor a törvényes öröklési rendnek volt alávetve. [BÉLI: *i.m.* 324.]

A zálogjog nem a dolog használatára, hanem egy követelés biztosítására adott a hitelezőnek hatalmat arra az esetre, ha az adós lejáratkor nem teljesített. A hitelező a zálogba adott dolgot eladhatta és annak árából a követelését kielégíthette. A zálogjog tehát járulékos természetű, és gyakorlati jelentősége a kölcsönügyletek (pénzkövetelés) biztosítékaként volt, az ingókra és az ingatlanokra nézve eltérő szabályozással. Ezért is sokáig tartotta fenn magát az a felfogás, hogy a zálogjog tulajdonképpen a kötelmi jogba tartozik. A zálogjognak kettős gazdasági szerepe volt: a kötelmi követelés biztosításán túl az ingóban vagy ingatlanban fekvő érték mobilizálása. A jogszolgáltatás bizonyos fokú fejlettsége szükséges ahhoz, hogy az államhatalom a maga hatalmával biztosítani tudja, hogy az egyik jogalany a másikkal szemben vállalt kötelezettségét teljesítse, s ennek reflexhatásaként a felek egyszerű megállapodását a teljesítésre irányuló utasítás kibocsátásával teljes hatályúként elismerje. A magyar feudális jog a kezdetleges jogi felfogás alapján az akarat-megegyezést csak a dolog átadásával együtt ismerte el valóságos kötelemnek. Megfelelő közhitelű nyilvántartás hiányában különös jelentőséggel ruházta fel a külső tényezőket. Ezért a kölcsönszerződés egybeesett a zálog átadásával, illetve elfogadásával. Még a földbirtokot is át kellett adni a hitelező birtokába a törlesztés idejére. Az ösiségi nyílt parancs a modern földtulajdon megteremtése érdekében ezt a fajta ingatlanzálogjogot megtiltotta. Az addigi zálogbirtokosokat tulajdonossá tette, a zálogba adónak addig elismert tulajdonjogot pedig egyszerű visszaváltási joggá degradálta, és érvényesítését záros határidőhöz kötötte. [MEZEY: *i.m.* 139–140.]

A telekkönyv bevezetésével vált lehetővé jelzálog létesítése ingatlanokon. A zálogként lekötött ingatlan továbbra is az adós birtokában maradt, hiszen például a földművelésből élő termelő itt akart beruházni, a törlesztést pedig a jövedelméből fizette. A jelzálogkövetelést a telekkönyvbe jegyezték be biztosítékként és tájékoztatásul. Ezt a szabályozást az Országbírói Értekezlet is fenntartotta. A jelzálog megnyugtató rendezése az 1927. évi 35. tc.-kel következett be, amely kiküszöbölte a bírói gyakorlatnak a gazdasági élet igényeivel ellentétes értelmezéseit. [MEZEY: *i.m.* 140.]

Dologi jog Magyarországon 1945 és 1960 között

A Polgári Törvénykönyv, szakítva a magyar magánjogi hagyományokkal, a szovjet polgári joghoz igazodva nem a dologiságot helyezte a polgári jog középpontjába, hanem a tulajdonjogot emelte ki és tette meg fejezetcímnek. A szovjet jogból elsősorban a sajátos orosz fejlődés eredményeképpen hiányoztak a római jogi tulajdon hagyományai, ismeretlenek voltak az olyan intézmények, mint a telki szolgálat, a haszonélvezeti és a használati jog, az örökhaszonbérleti jog és a telki teher. Ennél fogva a magyar Polgári Törvénykönyvben is átcsoportosították a dologi jogi intézmények egy részét. A zálogjog a szerződés biztosítékai körében, a telki teherjog pedig a tartási és életjáradéki szerződések között jelent meg.

A sztálinista politikai berendezkedés a gazdasági diktatúrát a lehető legszélesebb keretek között alkalmazta. Arra törekedett, hogy az állampolgárok anyagi léte is kizárólag a hatalom szolgálatától vagy az alkalmazkodás minőségétől függjön. Ezért az állampolgárokat és a különböző jogi személyeket megfosztották magántulajdonuktól. Ezt a folyamatot államosításnak nevezték. [MEZEY: *i.m.* 201.]

A szocialista polgári jog megtartotta a tulajdonjog egységét, de mesterségesen csoportokat alakítottak ki az intézmény körében. Eszerint: a tulajdon tárgya szerint megkülönböztettek fogyasztási javakat és termelési eszközöket. Ezek csak kivételesen és nagyon korlátozott mértékben kerülhettek magántulajdonba. A tulajdonjog alanya szerint ismerte a jog az állami tulajdont, szövetkezeti tulajdont, személyi tulajdont, és a magántulajdont. [MEZEY: *i.m.* 202.] Speciális jogszabályok értelmében az uralkodó párt vezetői és egyben az állam vezetői rendelkezettek az állami tulajdon irányítása, hasznosítása, jövedelmeinek behajtása, a nyereség elvonása felett. Az állami vállalatok jövedelmezőségét a tőkés piaci mértékkel mérve természetesen nem lehetett megállapítani, hiszen nem létezett tényleges ár, bér, adó. A polgári jog általánosan elismert elve a felek egyenjogúsága és mellérendeltsége. A szovjet modellben az állami tulajdont kiemelten kezelték, magasabb szintűnek tartották, és fokozott védelemben részesítették. [MEZEY: *i.m.* 203.]

A személyi tulajdon intézményét a Szovjetunióban a NEP-korszakot követően alakították ki, mint a magántulajdontól elhatárolt intézményt, amely munkán alapul és csak a személyi szükséglet kielégítésére szolgálhat. Az idetartozó vagyontárgyak körét az 1936-os szovjet alkotmány határozta meg nagy körvonalakban. Ebben a szellemben fogalmazták meg az 1959. évi Polgári Törvénykönyv vonatkozó részeit is. A személyi tulajdon meghatározásánál a munka szerinti elosztás elvéből indultak ki, a legegyszerűbb fizikai munka kategóriáit alkalmazva. A személyi tulajdon mértékét szigorúan korlátozták. Ennek során nem az egyént, hanem az együtt élő családot vették alapul. [MEZEY: *i.m.* 204.] Magántulajdon a múlt örökségeként, átmeneti jelleggel, kivételesen és igen kis mértékben maradhatott fenn a kisiparban, kiskereskedelemben és a mezőgazdaságban, ha a termelési eszközöket saját munkaerővel működtették. A szocialista polgári jog nem tette lehetővé a szerzési szabadságot, illetve nem biztosította a tulajdon szabadságát. [MEZEY: *i.m.* 204.]

Kötelmi jog a magyar jogfejlődésben

A rendi Magyarország kötelemi joga

A kötelmi jog volt a rendi magyar magánjog legfejletlenebb része. Szabályai jórészt nem is az országos jogban vagy szokásjogban, hanem többnyire a városi jogban alakultak ki. Jelentős kötelmi jogi anyaga volt a *Budai Jogkönyvnek*, egyes felvidéki városjogoknak, de találni kötelmi jogi tételeket céhprivilegiumokban, bányastatútumokban is. A kötelmi jog jórészt a szerződéses szabadság elvén, egyedi megállapodások útján alakult ki. Az országos szokásba a bírói gyakorlaton keresztül már csak azért is nehezen hatolt be, mert kevés volt az ilyen jellegű ügy, és ugyanakkor szétszóródva mutatkozott meg a helyi, megyei, városi és később kerületi bíróságok gyakorlata. Mindazonáltal kimutatható, hogy a *Planum Tabulare* a 18. században már szinte minden kötelmi jogi kérdésben ismert ítélezési gyakorlatot, ami a *ius commune* tételein alapult. A kereskedelem a tételes kötelmi jog hiányát korán észlelte: a rendek már a 18. század elején kifejezték azon óhajukat, hogy az uralkodó terjesszen elő javaslatokat a hazai kereskedelem szabályainak az örökös tartományok jogához való közelítése tárgyában. Minthogy ez akkor nem történt meg, kereskedelmi téren az osztrák gyakorlatot alkalmazták. 1792-ben tételesen is megszületett a lehetőség, hogy magyar bíróság alá tartozó szerződés ügyében anyagi és eljárási vonalon egyaránt alávethessék magukat a felek az osztrák jognak. A kérdés azonban csak a reformkor derekán került újból elő, és akkor aránylag gyorsan meg is születtek a magyar kereskedelmi jogot szabályozó 1840. évi törvények. Ezek jelentős számú kötelmi jogi kérdést is tételesen szabályoztak, egyúttal megteremtették annak hazai hagyományát, hogy összefogó szabályozás híján családi és kötelmi jogunk nem polgári törvénykönyvben, hanem külön törvényben nyerjen szabályozást. [MEZEY: *i.m.* 93–94.]

Pactum vagy *conventio* az a megállapodás, amely jogilag nem bírt kötelező érvénnyel, ám az egyházi jog az ilyen ígéret betartását is előírta. A szerződésről az elszórt, törvényekben megjelenő – jórészt ugyancsak a *ius communén* alapuló – tételeken túl a hazai gyakorlat még a következőket vallotta: nem minden megállapodás szerződés; a szerződési jelleghez a közös jogi elvek szerint kell valamely *causa*, szerződést keletkeztető többlet; ha a megállapodásból törvényes követelés, érvényesítési igény származott, akkor szerződésről beszélünk; a hibátlan szerződés teljesítendő. Az érvénytelenség kapcsán is kialakultak bizonyos tételek: tévedés, erőszak, fenyegetés, csalárd megtévesztés okán a szerződés érvénytelen, megsemmisíthető volt; semmisség és megtámadhatóság között a rendi jog világos különböztetést nem tett. A szerződést érvényteleníthetővé tette a felek tévedése. A tévedés lehetett ténybeli és jogbeli: a ténybeli akkor tette megtámadhatóvá a szerződést, ha lényeges és menthető volt, vagyis a felektől megkövetelhető gondosság ellenére merült fel; lényegesnek minősült a tévedés a szerződés tárgyában, lényegében, személyben vagy magában az ügyletben; a jogbeli tévedés a joghatásban való tévedés. Előbbi alapján megtámadhatták a szerződést, utóbbi nem volt megtámadási ok. Az erőhatalom és megfélemlítés ugyancsak megtámadhatóvá tette a szerződést. Csalárd megtévesztésre hivatkozással megtámadható volt a szerződés a megtévesztett részéről; a megtévesztés látható hibára nem vonatkozhatott, egyébként a bírói mérlegelés döntötte el, hogy a megtévesztés hogyan hatott a szerződésre. Maga a megtévesztő ennek okán nem támadhatta meg a szerződést. [MEZEY: *i.m.* 94–95.]

Kötelmi jog Magyarországon 1848-tól 1945-ig

A magánjog különböző részei közül talán a kötelmi jog fejlődött a legnagyobb mértékben a polgári korszakban. A feudalizmusra ugyanis csak az eseti áruforgalom volt a jellemző, a kötelmi jog szabályainak kidolgozása korántsem válhatott mindennapi létszükségletté. Jó néhány szerződési formát is ismert ugyan a feudális magánjog, de ezek érvényesülését korlátozta a rendi elkülönülés. Az előjogok és jogtalanságok bonyolult szövevényében az egyes osztályok, rétegek, csoportok el voltak vágva egymástól, és így ki sem alakulhatott a modern gazdasági együttműködés. Ezért lett az Osztrák Polgári Törvénykönyv olyan nagy hatású annak ellenére, hogy Magyarországon (Erdély kivételével) csak 1853 és 1861 között volt érvényben. A jogászok e nyolc év alatt megszokták az alkalmazását. Az Ausztriával fennálló vámunió gazdaságilag is alátámasztotta ezt a gyakorlatot. Az Osztrák Polgári Törvénykönyvet nem szakaszai szerint, de tartalmában idézték a bírói ítéletek indoklásaiban; kivételt csak azok a területek képeztek, amelyeket speciális törvények rendeztek. A recepciónak újabb lendületet adott a kereskedelmi törvény (1875. évi 37. tc.), amely a polgári törvénykönyv hiánya miatt számos, a polgári jog területére tartozó szabályozást is tartalmazott. [MEZEY: *i.m.* 143–144.]

A szerződések szabályai a már ismert tételek továbbfejlesztése útján alakultak ki. Általánosabban használták az ügylet, a jogügylet megjelölést, elsősorban a német pandektisztika hatására, mint a szerződés terminust. Maga a kereskedelmi törvény is kereskedelmi ügyletekről rendelkezett, másrészt a bírói gyakorlat és a jogtudomány is éppen a pandektisztika hatására a mesterségesen létrehozott, általánosabb fogalmat, a jogügyletet használta a szerződés helyett. A szerződésre vonatkozó rendelkezéseket általában két részben tárgyalták. Egyrészt azokat az általános szabályokat, amelyek a szerződésekre általában és minden szerződésre álltak, másrészt azokat a konkrét szerződéseket, amelyek a történelmi fejlődés folytán intézményesedett szerződések (pl. adásvétel, kölcsön stb.) részletrendelkezéseit tartalmazták. A szerződések általános szabályai azért jelentősek, mert egyrészt, ha a konkrét szerződésre kialakult részletrendelkezések az adott kérdésben nem adtak eligazítást, ezt az általános szabályok alapján kellett eldönteni, másrészt, a kötelmi jogon kívüli (pl. családi jogi, öröklési jogi) szerződésekre is ezeket a szabályokat kellett alkalmazni. Itt általában nem kógens (eltérést nem engedő), hanem diszpozitív (eltérést

engedő) szabályozással állunk szemben. A szerződési jogban alapvetően a felek határozták meg, akarnak-e szerződést kötni, az milyen legyen, és milyen tartalommal jött létre. A törvényi szabályozás elsősorban azokat a keretrendelkezéseket és hézagpótló szabályokat tartalmazta, amelyek a megkötött szerződés nem lényeges hiányosságait voltak hivatva kitölteni. A fejlődés második időszakában már a klasszikus kapitalizmus viszonyai között is jelentkeztek olyan kógens szabályok, amelyek például az érvénytelenség eszközeivel határok közé szorították a szerződési szabadságot. [MEZEY: *i.m.* 389.]

A kereskedelmi jog *ius speciale* jellegénél fogva egy szerződés elbírálása attól függött, hogy szabályozta-e ezt a szerződést a Kt., illetve a kereskedelmi jog, vagy nem. Ha a Kt. vagy a kereskedelmi jog a szerződést szabályozta, akkor az kereskedelmi ügyletnek minősült, ha nem, akkor magánjogi szerződésnek. A jogügylet, a szerződés létrejötte a magyar jogban ebben az időben az érvényes létrejövételt jelentette, amihez szükséges volt a felek cselekvőképessége, a valódi ügyleti akarat, ennek kinyilvánítása, és a megkötni kívánt szerződés lehetséges és megengedett volta. A szerződés az egyik fél által tett ajánlat elfogadásával jött létre. Ez mind szóban, mind írásban, mind ráutaló magatartással megtörténhetett. Az egymással üzleti összeköttetésben álló kereskedők között létrejött a szerződés akkor is, ha a címzett nem utasította vissza az ajánlatot. A törvény vagy a felek kikötése bizonyos esetekben a szerződés érvényességét meghatározott alakszerűséghez, okirati formához köthette. Így közokirati formát kívánt meg az 1886. évi 7. tc. a házastársak és jegyesek közötti vagyoni jogi szerződés érvényességéhez. Az áruviszonyok fejlődésével jutott komolyabb jelentőséghez a már régebben ismert képviselő, amely lehetővé tette, hogy a képviselő a képviselt nevében jogokat szerezzen és köteleességeket vállaljon. A képviselő lehetett: törvényes képviselő szervezeti képviselő (a jogi személy képviselője), és jogügyleti. A századfordulóig elsősorban a gazdasági verseny szabadságát védtek e rendelkezések. Ennek következtében a szerződés érvénytelenségének negyedik esete, hogy egy szerződés megengedett legyen, azaz ne ütközzék tilalomba, alig fordul elő. A lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés érvénytelensége azonban már ebben az időszakban is ismert volt. [CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS: *i.m.* 390.]

A létrejött, megkötött szerződés egyes elemeire (alany, tárgy, tartalom), értelmezésére, megerősítésére, módosítására, teljesítésére és megszegésére kialakuló tételek minden kötelmi jogviszonyra kihatottak. Az áruviszonyok, a szerződési viszonyok – ezen belül különösen a kereskedelmi szerződések – képezték a kötelmi jogviszonyok legrugalmasabb részét. A szerződés alanyait adósnak és hitelezőnek nevezték. A szerződésben több alany is szerepelhetett, és ilyenkor az alanyok többsége elsősorban egyetemleges helyzetben volt. A többalanyúság különböző helyzetekben is előfordulhatott, mind hitelezői, mind adósi pozícióban, és minden alany lehetett önálló, és lehetett, hogy az egyik alany helyzete járulékos a másikhoz képest. A szolgáltatás lehetett tevőleges vagy nemleges, állandó vagy egyszeri, egyszerű vagy összetett, osztható vagy oszthatatlan, de mindenképpen vagyongerdekű. A magyar fejlődésben is egyik legjelentősebb szolgáltatás ekkor a pénzszolgáltatás volt. Rendszerint a pénzszolgáltatáshoz kapcsolódott a kamat, amely a pénz vagy más helyettesíthető dolog használatáért járó, a fődolog mennyiségéhez és használatának idejéhez mért a fődolog hányadában meghatározott, járulékos mellékszolgáltatás. [CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS: *i.m.* 390. sk.]

Ez az időszak már ismerte a vagylagos kötelmeket is, amelynél két vagy több, egyenként meghatározott szolgáltatás közül csak az egyiket kellett teljesíteni. Ismeretes volt már a fajlagos szolgáltatás, amelynél a fajta kijelölésén belül a konkrét egyedi szolgáltatások is kezdtek kialakulni. A szerződés tartalmát a felek szabadon állapították meg. A kötelelem teljesítésének idejét – ha azt a törvény nem határozza meg – a szerződő felek állapították meg. E vonatkozásban előrelépést jelentettek a Kt.-nek a teljesítés idejére vonatkozó pontos és határozott rendelkezései. Az adós a szerződésben meghatározott helyen, időben és módon volt

köteles teljesíteni. Ha külön kikötés nem volt a követelés bármikor követelhető és eszközölhető. A teljesítés helye – eltérő rendelkezés hiányában – az adós telephelye vagy lakóhelye, kivéve a pénzszolgáltatást, amelyet a hitelező telephelyén vagy lakóhelyén, kellett teljesíteni. A teljesítéssel átszállt a kárveszély. [CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS: *i.m.* 391.]

Ha két személy kölcsönösen egymás irányában egymemű szolgáltatással tartozott, bármelyik beszámíthatta saját követelését a másikéba, mielőtt saját követelése lejárt. A szerződés tartalmának legfontosabb meghatározása, hogy mit, mikor, hogyan kellett teljesíteni. A törvényi (szokásjogi) rendelkezések elsősorban az egyes szerződések részletrendelkezéseiben jelentkeztek, és csak másodlagosan általános tételként. Így az egyes szerződéseknel a szerződés elengedhetetlen kellékeiben, a szolgáltatásban és a teljesítés idejében, helyében is meg kellett állapodni. A teljesítés biztosítására alakultak ki azok a szerződési mellékkötelek, amelyek egyrészt bizonyító jellegükkel vagy anyagi hátrány kilátásba helyezésével készítették az adóst a teljesítésre, másrészt biztosítékot nyújtottak a szerződési érdek kielégítésére. A foglaló a szerződés megkötésének jeléül és biztosítékaul szolgált. Csak a szerződéskötéskor adott összeg minősült foglalónak. A szerződés teljesítését gyengítő kikötés a bánatpénz. Az a szerződő fél, aki bánatpénzt adott vagy ígért, annak megfizetésével, illetőleg veszni hagyásával szabadult a szerződési kötelezettség teljesítése alól. Ha a felek abban állapodtak meg, hogy aki elvállalt egy meghatározott kötelezettséget, azt teljesíteni volt köteles. Ha ezt nem, vagy pedig nem kellően, vagy nem kellő időben teljesíti, a másik félnek bizonyos összeget tartozott fizetni, ha erre külön megállapodtak. Az az összeg, amely így a kötelelem biztosítására megállapításra került, a kötbér. A kötbér kártérítési átalány, de a sérelmet szenvedő fél ezt meghaladó kárát is érvényesíthette a vétkes szerződésszegővel szemben. Amíg a szerződés megerősítését szolgáló intézmények (foglaló, kötbér) elsősorban az adósra nehezedő hátrányok kilátásba helyezése útján serkentették az adóst a teljesítésre, addig kialakulnak vagy a régi jogból átvettek olyan szerződési érdeket biztosító mellékkikötéseket (kezesség, zálogjog), amelyek az időbeli és értékbeli teljesítést úgy biztosították, hogy a hitelező mástól (kezes) vagy meghatározott vagyontárgyból (zálogjog) kapta meg a szerződéssel kikötött értéket. [CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS: *i.m.* 391–392.]

A szerződés szabályszerű megszűnése a teljesítés vagy az ezzel azonos hatályú beszámítás, illetőleg bírói letétbe helyezés, de voltak olyan esetek is, amikor a követelések, a kötelmi szerződések szabályszerű teljesítés nélkül szűntek meg. Ilyen az adós jogerős ítélettel történő felmentése és az elévülés is. Általános szabály, hogy az elévülés még a felek akaratából sem zárható ki, meg sem hosszabbítható. A követelés elévülése attól az időponttól vette kezdetét, amelyben a kötelezettség törvényszerűen érvényesíthetővé vált. Az elévülés nem a követelést szünteti meg, csupán az érvényesítésükkel a hosszabb időn keresztül való késlekedés a bizonyítást teszi nehezzé, ezért a követelések meghatározott idő után bíróilag nem érvényesíthetők, elévültek. A bírói nem érvényesíthetlenség másik esete a *naturalis obligatio*: kezdettől fogva nem érvényesíthető a játékból, fogadásból származó kötelezettség. Az elévülés a szokásjognak megfelelően a Werbőczy meghatározta 32 éves időhöz kötődött. [CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS: *i.m.* 393.]

A szerződés szabályszerű lebonyolítása mellett ekkor még csak csírájában jelentkezett azoknak a szabályoknak az egységbe foglalása, amelyek a szerződés megszegésével kapcsolatban alakultak ki. Egységes szerződésszegés ekkor még nem alakult ki. Szerződésszegésnek a teljesítés valamint megsértése minősült, és attól függően, hogy a teljesítés késedelmes, az adós mással teljesít, vagy a teljesítés lehetetlenülése áll be, máshol szabályozta a szokásjogi jogszabály az egész kérdést. A hibás teljesítés, azaz ha a szolgáltatás tárgya nem felelt meg a törvényes vagy a szerződéses kikötéseknek, vagy a teljesítés során az adós más kárt okozott a hitelezőnek, ebben az időben még nem nyert szabályozást. A

szabályozás a kifejlődő áruviszonyoknak megfelelően az egyes szerződési típusokhoz kapcsolódott (pl. a kellékszavatosság). [CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS: *i.m.* 393.]

A 20. század kötelmi joga és ezen belül is a szerződési jog alakulása a fokozódó állami beavatkozás sokszor kényszerű rendelkezéseit mutatta. A termelés tömegméretűvé válásával alakultak ki a tömegszerződések, amelyek tartalma rendszerint nem képezte alku tárgyát. A tömeges, azonos tartalmú szerződések kötésére berendezkedő nagyvállalatok elkészítették a szerződési nyomtatványt (blanketta), amelynek alapján a bankkal, biztosító társasággal, nagykereskedővel stb. szerződő fél azt csak aláírja; hozzájárult az egyik fél által megállapított szerződési feltételekhez. A kötött tartalmú szerződések közé tartoznak a kialakuló közüzemi, kommunális szerződések, valamint a kollektív szerződések is. [CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS: *i.m.* 545.]

A gazdasági válság hatására alakult ki a gazdasági lehetetlenülés fogalma is. Ennek lényege, hogy ha rendkívüli gazdasági viszonyok idején a szerződési szolgáltatás és ellenszolgáltatás értéke között a szerződéskötés után olyan jelentős eltolódás állt be, amelyre a felek a szokásos szerződési kockázat mellett nem gondolhattak, akkor a bíróság a méltányosságnak megfelelően módosíthatja a szerződést, vagy a sérelmet szenvedő felet elállásra jogosíthatta fel, és a kárt a felek között méltányosan megoszthatta. A gazdasági viszonyok tartós bizonytalansága járult hozzá a generálklauzulák elterjedéséhez is. A generálklauzulák kezdetben a kötelmi jogban érvényesültek, később pedig a magánjog más területeire is kiterjedtek. Ilyen generálklauzula volt a jóhiszeműség és a tisztesség elve, a méltányosság, a kötelemszegés enyhítése a kártérítés területén, valamint a méltányosságnak mint kártérítést megalapozó elvnek az általánossá tétele. [CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS: *i.m.* 545.]

A kártérítési felelősség hazai jogunkban szinte teljes egészében a polgárosodás időszakában fejlődött ki. Az első fázisban még alig beszélhetünk kártérítési jogról. Lassan elvált egymástól a szerződésszegéssel okozott és a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség. Az egymással szerződéses kapcsolatban nem álló személyek között merült fel a szerződésen kívüli kártérítési felelősség. Tilos cselekménynek minősült minden olyan cselekmény, amely által valaki más jogkörét jogellenesen, törvényellenesen megsértette, így annak folytán magánjogilag felelőssé vált. Ennek alapvető feltétele, hogy a magatartás objektíve jogellenes, jogsérelmet okozó legyen (a kísérlet nem tartozik a magánjog területére), de a cselekvő vétőképeségét is figyelembe kellett venni. A vétség az alapformája a jogellenes, tilos cselekménynek. Két fajtáját ismerte – az OPTK és a Kt. alapján – a kialakuló bírói gyakorlat. Lehetett szándékos a magatartás (*dolus*), és lehetett egyszerűen vétkes (*culpa*). [CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS: *i.m.* 399. sk.]

Kötelmi jog Magyarországon 1945-től 1959-ig

A szocialista kötelmi jog szerkezete, beosztása, dogmatikai felépítése látszólag nem tért el látványosan a kontinentális jogi hagyományoktól. A legszembetűnőbb különbség egyfelől a kógens szabályok nagymértékű alkalmazása, másfelől bizonyos szerződésfajták tilalmazása volt. A Polgári Törvénykönyvön belül egyaránt található az állami vállalatokra, a szövetkezetekre, illetve az állampolgárokra vonatkozó szabályokat. Ennek alapján a jogalkotó három szektort különböztetett meg: az állami vállalatok, illetve a szövetkezetek egymás közti szerződéseit; az állampolgárok egymás közti szerződéseit; az állampolgárok és az állami vállalatok, szövetkezetek szerződéseit.

A szerződések általános szabályai elsősorban az állampolgárok egymás közötti szerződéseire épültek fel. Az állami vállalatokra, szövetkezetekre nem vonatkoztak az ajánlati kötöttség, az engedmény, a halasztás, a beszámítás, a teljesítés és a szerződéskötés szabályai. Ezek szerződési kapcsolatainak általános szabályait alacsonyabb szintű jogszabályok tartalmazták. Egyes szerződések jelentősége a tulajdonszerzési és egyéb korlátozások, tiltások miatt jelentősen visszaszorult.

A vállalatok, szövetkezetek vonatkozásában a szerződés a terv teljesítésének formális eszköze volt. Tervutasítások határozták meg azokat a feladatokat, amelyeket a vállalatoknak végre kellett hajtaniuk, majd konkrét igazgatási aktusok formájában minden egységre lebontott rendelkezések születtek, amelyek kijelölték a feladatokat a terv keretében. Részletesen meghatározhatták a szállítandó terméket, annak árát, a szállítás határidejét. Ezek után a szerződéskötés csak arra szolgált, hogy a résztvevők bizonyítsák: a tervutasítás alapján rájuk háruló feladatok világosak számukra. A vállalatok ugyanis kötelesek voltak a tervfeladatok kézhezvétele után nyomban minden tervkötelezettségüknek megfelelően szerződést kötni, a tervutasításokat végrehajtani. Viszont semmis volt az a szerződés, amely a mindkét fél tervében megállapított feladatokkal ellentétben állt. [Magyar Jogtörténet, Budapest 2001, 205.]

Öröklési jog a magyar jogfejlődésben

A rendi társadalom öröklési joga

A honfoglalást megelőzően a családi-nemzetségi vagyon alapján állt társadalmunk. A családot a legidősebb férfi családtag képviselte. Halála után a következő korban és alkalmasságban megfelelő lépett a helyébe. A családok együttesen gazdálkodtak, a kieső családtag vagyonát a család tagjai egymás között osztották fel.

Az Árpád-házi királyok egyrészt ennek a rendnek helyébe egyrészt az alkalmasság szerinti kiválasztást állították, másrészt a gyermekek öröklését, az örökhagyó rendelkezési jogát, valamint a királyi szükségörökösöket tették törvényé. Az Aranybulla a rendelkezési hatáskört a korona öröklésével szemben növelte, de kötelezés nélkül adott a fiú utódnak. Törvényessé nyilvánította az oldalági öröklést végrendelet híján, és bevezette a leányegyed intézményét. Nagy Lajos az Aranybulla megerősítésekor kifejezetten megváltoztatta az örökhagyó addigi rendelkezési szabadságát. Ennek helyébe lépett az osztályos atyafiak dologi várománya a közös ős által hagyott vagyonban, amit a korona háramlási joga követett. Tehát a rendi Magyarország öröklési rendjét az ősiség jellemezte, amely szerint az ősinek minősülő vagyonban a lemenők öröklése a kötelező törvényes öröklés. A várományosok kihaltával a birtok visszaszállt a koronára. Az ingó vagyonnal és a szerzeményi vagyonnal kapcsolatban a rendelkezési jog, amit az egyházi bíróságok pártoltak, megmaradt. A hagyatéki perek illetékességén úgy változtatott a hazai szokás, hogy azon vagyonok tekintetében, amelyekben ingatlan is szerepelt, az *accessorium sequitur principale* elve alapján kivonta az elbírálást az egyházi bíróságok hatásköréből és a királyi bíróságnak adta át. Ezt a hazai jogot a Tripartitum után mindenesetre a *ius commune* szellemében értelmezték, még a Kúrián is. A *Planum Tabulare* döntései sorozatosan alkalmazzák a római jog szerinti öröklési jogelveket. Az egyetemes jogutódlás mellett létezett az egyedi jogutódlás, a hagyomány is. Tárgya szerint mindkét jogutódlás vonatkozhatott adományos és egyéb vagyonra, valamint ősi (felmenőtől örökölt) és szerzeményi jószágokra. [MEZEY: i.m. 98–99.]

A hűbéri korszak öröklési jogának jellegzetességei tehát a következők voltak: a vagyon eredet szerinti kettéosztottsága; a végrendelet szabadság szűk körre szorítása; a *paterna paternis, materna maternis* elve; a törvényes öröklés szabályainak rendek szerinti differenciálódása; az uralkodó, illetve a korona háramlási joga. Mindezek általában olyan jogintézmények, amelyek a iustinianusi öröklési joggal ellentétben állottak; jó részük a német jogterületen főként úgy alakult ki, hogy a iustinianusi kodifikáció anyagához csatolták a longobárd hűbéri jogot, s ezzel a iustinianusi öröklési jog alapelvei természetesen háttérbe szorultak. [FÖLDI–HAMZA: i.m. 663. sk.]

A római végrendelet intézményét a német jogterület jogrendszerébe a kánonjog vitte be, s általában mindenütt megnyilvánult az egyháznak az a törekvése, hogy a végrendeleti jogot a saját – többnyire római jogi alapokon nyugvó – szabályozása alá vonja. A végrendelet érvényességének elbírálásában eredetileg egyházi fórum volt illetékes a *ius commune* szerint. [FÖLDI–HAMZA: i.m. 664.]

A Hármaskönyv az ingatlant is tartalmazó hagyatéokra vonatkozóan fórumot váltva világi bíróság elé utalta a végrendelet érvényességének kérdését. Eredetileg a végrendeleti és a törvényes öröklés kizárta egymást – a római jogi *nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest* elve alapján –, majd a hazai jog a két jogcím párhuzamosságát lehetővé tette. A végrendelet mint egyoldalú jogügylet mellett a hazai jog elismerte az öröklési szerződések, a halál esetére szóló kétoldalú megállapodások érvényét is. [MEZEY: i.m. 99.]

A feudális jog az ősi vagyont terhelő már többször tárgyalt korlátok mellett első helyre az örökhatározó akarátának érvényesülését helyezte, ami egyben a szerzeményi javaknál s az ingóságoknál korlátlanabb. Így az örökhatározó jog élére a végrendeleti örökhatározást helyezte, bár a gyakorlatban sokkal kevesebb volt a végrendelet, és sokkal inkább érvényesült a végrendelet nélküli törvényes örökhatározás. A végrendelet érvényességét mivel annak alaki kellékeiről a XVIII. századig törvényeink nem intézkedtek, annak kérdésében az egyházi bíróság volt illetékes. A 18. században azonban már törvény szabályozta a végrendeletkezés körülményeit és kellékeit (1715. évi 27. tc.). Végrendeletet a törvényben meghatározott hiteles helyek vagy ekként elismert személyek, illetve tanúk előtt lehetett tenni. Szóban vagy írásban egyaránt lehetett végrendeletkezni, a szóbeli végrendeletről jegyzőkönyvet vettek fel. Tanúk előtt tett végrendeletnél öt tanú együttes jelenléte volt szükséges. Ilyenkor a végrendeletkező és a tanúk a végrendeletet aláírták és lepecsételték. A kegyes hagyományokra történő végrendeletkezéseknél, háborús járványok esetén, katonák háborús időben, szülők gyermekeik javára saját kezükkel is írhattak érvényes végrendeletet. A törvény csupán a nemesek végrendeletkezéséről szólt, a városi polgárok a város szokásjoga szerint tehetek végrendeletet. A jobbágyság végrendeletkezése csak arra a vagyont terjedt ki, amelyeket ők maguk szereztek – hiszen az ősi vagyont a földesúrra szállt vissza –, illetve annak is csak fele részére, mert a szerzett vagyont másik fele a földesúrta illette. [CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS: *i.m.* 231–232.]

Feudális örökhatározó jogunk ismerte a hagyományt, a hitbizományt, a vérfogadást és a halál esetére szóló ajándékozást is. Különös intézkedés a hagyományban a hitbizományi megkötés. Királyi kegyelemmel lehetett hitbizományt alapítani egyrészt – a primogenitúra szerint – az elsőszülött, illetve annak lemenői javára; másrészt – a majorátus alapján – a legidősebb fiú, őt követőleg azonban nem az alapító esetleges elsőszülött fiától való unokája, hanem ezt megelőzően még élő ifjabb fia javára, harmadrészt pedig – a szeniorátus alapján – a mindenkori legidősebb férfi családtag javára. Ezek közül az első forma volt az általános (1687. évi 9. tc., 1723. évi 50. tc.). A vérfogadás (adoptio) jelentette a rokonná fogadást örökhatározó céljából. A halál esetére szóló ajándékozás (donatio mortis causa) a római jog szabályait követte: akkor tekintették érvényesnek, ha a megajándékozott túlélte az örökhatározót, aki haláláig a rendelkezést nem vonta vissza, és az ajándék nem sértette a kötött vagyontban előírt utódlási rendet. [MEZEY: *i.m.* 100. sk.]

Törvényes örökhatározásra akkor került sor, ha az örökhatározó nem készített végrendeletet, illetőleg a javak az ősi vagyontba tartoztak. Voltak az örökhatározó szempontjából kizárólag fiági, továbbá közös, és kifejezetten a leányokat illeto vagyontrészek. Az adománybirtoknál az adományos levél megjelölte, hogy csak az adományos – időlegesen, haláláig – vagy az adományos és fiú utódai, illetve mindkét nembeli leszármazottjai, esetleg testvérei vagy felesége is részesültek-e adományban. Mindezen megjelöltek és a megjelöltek lemenői örökösök lesznek. Ha az adománylevél a fiú utódokat foglalta magában, azok lettek jogosultak a törvényes örökhatározásra. Az első szerző azonban végintézkedésben rendelkezhetett úgy is, hogy leányai is részesüljenek, de ilyen esetben a fiági utódok kihaltakor a korona visszaháramlási joga a leányági birtokosokkal szemben is beállt. Ha az adományos visszatérően szerzett, úgy az ellenérték erejéig a leányág akkor is örökössé vált, ha az adomány csak a fiági leszármazotknak szólt. Városi jószág és jobbágyvagyont mindkét nembeli utódokra szállt. [MEZEY: *i.m.* 101.]

A gyermekek fejenként örökölték, a törvénytelen gyermek csak tartásra tarthatott igényt a hagyományból. Amit valaki az örökhatározó életében kapott – pl. hozomány stb. formájában –, azt örökhatározóba be kellett tudni. (Az örökhatározó ellenkezően is rendelkezhetett.) Ha azonban a már juttatásban részesült örökös nem kívánt az örökhatározó halála után a vagyontból részesülni, a *ius commune* szabálya szerint nem volt köteles az osztályba bevinni az előre kapott vagyontrészt a többi örökösök javára. A fegyverek a fiúkat illették előhagyományként. Az apai ház a legkisebb fiúé lett, de betudás kötelezettségével, a családi levéltár az elsőszülötté. Hajdon leánynak – ha nem volt örökös – tartás járt a teljes hagyományi vagyont terhére. Leszármazók hiányában a felmenők örökölték, mégpedig az ősi vagyont tekintetében akkor, ha az az örökhatározóra osztály útján jutott, szerzeményi vagyont tekintetében pedig akkor, ha hiányzott a végintézkedés; szerzeményi adományvagyont tekintetében akkor, ha az adományos levél erről külön intézkedett. Ennek az örökhatározó módnak az adományból származó vagyont tekintetében nem volt nagy jelentősége. Érdekesebbé vált a kérdés a kezdődő polgárosodással a vagyontosabb iparos, kereskedő, privilegizált telepes parasztságot és a honorációk körében, valamint a székely örökhatározónál, ahol a donációval szemben a szállásbirtok-rendszer volt jellemző. Ezek közül a családok közül a 18-19. században sokan felkerültek – mégpedig többnyire vegyes, pénzen szerzett adománybirtok révén – a köznemesi rendbe, és adott esetben volt módjuk, főleg az első szerzőknek, kiházasítani gyermekeiket. Az ilyen, kiházasítás révén kapott vagyont a kiházasított utód nélküli elhalálózása esetén visszazállt a juttató szülőre. Ebből a szokásból alakulhatott ki az a vita a modern magyar polgári jogban, hogy magyar hagyomány-e az ági örökhatározó intézménye. [MEZEY: *i.m.* 102.]

Szerzeményi vagyon tekintetében az oldalág akkor örökölt, ha azt az adománylevél tartalmazta. A közösős vagyona az egyik ág kihalta esetén a másik oldalágra szállt, a közelebbi közös leszármazója – a parentélaszabály szerint – megelőzte a távolabbiét. Speciális szabályok rendezték az oldalági rokonok öröklését a bányászok vagyonában, és az egyházi személyek, valamint egyetemi oktatók után. Szerzeményi szabad vagyonban az oldalrokon végrendelet híján örökölt. Özvegyi jogon a magyar jogban haszonélvezet illetve a túlélő nemes asszonyt férje vagyonában mindaddig, amíg újra férjhez nem ment. Tulajdonként illetve az özvegyet saját hozománya és különvagyona, valamint hitbére. Ezt, ha a férj vagyonába beolvadt, vagy még nem került elkülönítésre, az örökösök tartoztak kiadni az özvegy örököseinek is. E kötelezettséget azonban az özvegy férjének vagy örököseinek el is engedhette. Közös (házasság alatti) szerzeményben a házastárs az oldalág és felmenők előtt örökölt. Az adománybirtok a juttatottak kihalása után visszaszállt a koronára, de új donációként kiadandó volt. Az egyéb vagyon örökös és rendelkezés hiányában a kincstárra szállt. [MEZEY: i.m. 102–103.] Sajátos intézménye a magyar jognak, hogy az apa által örökölt ősi vagyonban öröklésre jogosult felnőtt házaspár apját osztályra szoríthatta, azaz kikérhette az ősi vagyonból a rá eső részt, hogy önálló háztartást alapíthasson. A Hármaskönyv ugyan több más esetét is ismeri annak, hogy az apa fiát – az ősi vagyon kiadása mellett – kitagadhatja, illetve a fiú az ősi vagyont apjától elvonhatja, de ezeket a szokás nem vette át, mert más intézmények megoldották e kérdéseket. Ugyancsak kikövetelhetette a teljes korú fiú a rá anyjától vagy anyai felmenőitől háramlott vagyont. [MEZEY: i.m. 103.]

Öröklési jog a 19. században

Az öröklési jog történelmi fejlődését mindig a tulajdonviszonyok határozták meg. Az öröklési jognak viszont nagy hatása van a tulajdon megosztására, különösen a földbirtokviszonyokra. Angliában minden földet az elsőszülött örökölt, Franciaországban és Magyarországon a földet egyenlően osztották fel az örökösök között. Németország egyes területein az ún. törzsöröklés rendszere érvényesült. Amilyen mértékben rendelkezhet valaki tulajdonjogi jogosítványokkal az élők között, rendszerint ugyanolyan mértékben illetve meg a halál esetére szóló rendelkezés is. Így az európai jogfejlődés a középkortól a 19. századig abba az irányba haladt, hogy a vagyon a családi uralomtól mindinkább függetlenné váljon, és az egyén szabad rendelkezési jogot kapjon. A középkorban a törvényes öröklés volt a meghatározó, a végrendelet csak kivételes esetekben volt lehetséges, ám az újkorra ez az elv megfordult. A szabad végrendelet vált főszabállyá, és a törvényes öröklésre csak végrendelet hiányában került sor. Az öröklés jogalapja szerint háromféle öröklést különböztetett meg a magyar magánjog. A törvényes öröklés közvetlenül a törvény rendelkezésén alapult és végintézkedés hiányában volt helye (a rokonok, a házastárs és az állam öröklése); a végintézkedésen alapuló öröklés esetében végrendelettel vagy öröklési szerződéssel, a törvényes öröklés kiküszöbölésével az örökgyő vagyonáról mások javára rendelkezett. A végintézkedés ellenére való öröklést (szükségöröklés, kötelesrész) biztosította a törvény: az elhunyt vagyonából akkor is juttatott a leszármazóknak vagy a szülőknek, ha az örökgyő másként intézkedett. [MEZEY: i.m. 151.] Magyarországon az 1848. évi törvényhozás megszüntette az adományrendszert, az ősiséget és az úrbírséget, s ezzel a feudális öröklési jog legfontosabb szabályait hatályon kívül helyezte. Megszűnt az adományi és a szerzett birtok közötti, továbbá a férfi- és a leányági öröklés közötti különbség. Az 1852. november 29-én kelt nyílt parancs illetve az Osztrák Polgári Törvénykönyv (ABGB) hatályba lépéséig egy ideiglenes időszak következett. Ebben a periódusban az 1848-as törvényeket figyelmen kívül hagyva a bíróságok a régi jogszabályok alapján ítélték. A fiágot illető javakban kizárólag a férj öröklési jogát állapították meg, a nők csak a leánynegyed (illetve a hajadoni jogot) kapták meg. Az ABGB a természetjogi felfogást követve a tulajdon szabadságából kiindulva a végrendelet szabadságát deklarálta. A porosz ALR és a francia Code Civil megoldásához hasonlóan az öröklést az elidegenítés egyik módjának tekintették, kimondva, hogy vagyonáról mindenki – halála esetére is – szabadon rendelkezhet. A törvényes öröklés csak végrendelet hiányában volt lehetséges, ilyenkor ugyanis ezt tekintették az örökgyő vélelmezett akaratának. A családfenntartás érdekében a köteles részzel igyekeztek biztosítani. Az olyan végintézkedés, amely nem volt tekintettel a családra, a végrendeleti szabadsággal való visszaélésnek tekintették, mert a végrendeletnek erkölcsi és jogi kötelessége, hogy családjáról nemcsak életében, hanem halálában is megfelelően gondoskodjék. A köteles részt az Országbírói Értekezlet is fenntartotta, így a bírói gyakorlat révén honosodott meg jogunkban ez az egyébként római jogi eredetű intézmény. Az Ideiglenes Törvénykezés Szabályok azt rendelték, hogy az örökgyő minden vagyonával szabadon végrendeletkezhesen, de rendelkezése ne érintse a leszármazó törvényes örökösök, ezek hiányában pedig az életben lévő szülők törvényes osztályrészét. A törvényes rész a felét tette ki annak, amit az illetők az örökgyő után végrendelet hiányában örökölt volna. A bírói gyakorlat szerint a köteles részt pénzben kellett kiadni, és csak kivételesen engedték meg annak természetben való kielégítését. [MEZEY: i.m. 151–152.]

A magyar magánjog hatályának 1861-ben történt helyreállításakor az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok az ősiség megszüntetéséhez igazodva – de a régi magyar szokások fenntartásával – új törvényes öröklési rend került kidolgozásra. Eszerint leszármazók hiányában megmaradt a különbség a vagyon eredete szerint. Az ősi vagyon helyébe lépő örökölt vagy ági vagyont az illető ágbeli rokonok örökölték, a szerzeményi vagyont a házastárs. Az ági öröklés tehát a törvényes öröklés egyik neme lett, amely szerint a gyermektelen örökgyő utáni vagyon, amely rá életében valamely elődjétől hárult, ugyanezenelőre vagy leszármazóira szállt vissza, a túlélő házastárs

viszont haszonélvezetet nyert. A Polgári Törvénykönyv 1900-as tervezete két parentélára korlátozva tartotta fenn ezen intézményt. Az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat visszatért az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok megoldásához, és az ági öröklésnek korlátozás nélkül engedett teret. [MEZEY: i.m. 152.]

Az öröklési jog területén a hagyatéki eljárásról szóló 1894. évi 16. tc. kivételével jogszabályi rendelkezés nem született. Az 1900-as tervezet és a kialakuló bírói gyakorlat lényegében folytatta a megkezdett utat, és lehetőség szerint a régebbi szokásjog fejlesztésével fenntartotta a nemzeti hagyományokat szolgáló magyar szokásjogi szabályokat. A törvényes öröklés rendjét érintette a Kúria 227. EH döntése (1911-ben), amelynek értelmében nem minősült ági vagyonnak az a vagyon (telek), amelyet az apa a fia részére vásárolt, még ha a vételárat az apa adta is, vagy a szerződést ő kötötte. Az ági vagyonnak ez a megszorítása természetesen a helyébe lépést nem érintette. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok az árva, az elmebeteg és a távollévő örökösök érdekeire tekintettel szükségesnek tartotta a kötelező hagyatéki eljárást. Ez azonban csak szűk körben érvényesült, és elsősorban nem az ingatlan vagyon védelmét szolgálta. [MEZEY: i.m. 418.]

Öröklési jog 1945 után

A szocialista polgári öröklési jog szabályai nem sokban különböztek a korábbi szabályozástól. Az 1946. évi XVIII. törvény behatárolta a törvényes öröklés rendje alapján örökölni jogosultak körét a nagyszülői parentélára, vagyis az öröklést az elsőfokú unokatestvéreket még magában foglaló körnél lezárta, ami egyben az ági öröklést is korlátozta. Az 1946. évi XXIX. törvény a házasságon kívül született gyermek részére biztosított ugyanolyan öröklési jogot, mintha az törvényes házasságban született volna. A magyar szocialista öröklési jog ezek után két területen tért el a többi szocialista országok jogához képest. Az egyik, hogy a leszármazók mellett fenntartotta az özvegyi jogot, a másik, hogy lényegesen szűkebb körben, de megtartotta az ági öröklést is. [MEZEY: i.m. 206.]